

letnik XII
številka

6

**jezik
in
slovstvo**

1967

Jezik in slovstvo

Letnik XII. številka 6

Ljubljana, september 1967

Časopis izhaja od januarja do decembra (osem števil)
Izdaja ga Slavistično društvo v Ljubljani
Glavni in odgovorni urednik Jože Toporišič, Ljubljana, Aškerčeva 12
Uredniški odbor: Franc Zadavec, Janez Sivec
Tehnični urednik: Ivo Graul
Tiska tiskarna GP »Celjski tisk« v Celju
Opremila inž. arh. Jakica Acceto

Naročila sprejema uredništvo JiS, Aškerčeva 12

Tekoči račun pri SDK 501-8-4

Letna naročnina N-din 20 (2000 din), polletna N-din 10 (1000 din), posamezna številka N-din 2,50 (250 din);

za dijake, ki dobivajo revijo pri poverjeniku, N-din 10 (1000 din);

za tujino celoletna naročnina N-din 30 (3000 din)

Rokopise pošiljajte na naslov urednikov

Vsebina šeste številke

Razprave in članki

- Jože Koruza* Boris Merhar — šestdesetletnik 165
Lajos Kiss O medsebojnem jezikovnem vplivanju Slovanov in Madžarov 167
Franc Zadavec Glavni leposlovni tokovi v Sloveniji
med prvo in drugo svetovno vojno 171
Jože Stabej Začetki slovenskega slovarstva v 16. stoletju 182

Zapiski, ocene in poročila

- Aleksander Skaza* Pregled ruske književnosti do Gogolja 188
Mira Medved Čitanke in slovnice za porabske Slovence 191
I. G. Razprava Jožeta Toporišiča o Finžgarjevi prozi 196

Gradivo

V oceno smo prejeli 6/4

BORIS MERHAR – ŠESTDESETLETNIK

Generacija slovenskih slavistov, rojenih v letih 1906 do 1908, ki se je strokovno šolala na prelomu dvajsetih in tridesetih let in se pod vplivom profesorjev Prijatelja in Kidriča usmerjala predvsem v literarno zgodovino, je dala vrsto priznanih znanstvenih delavcev te stroke. V to generacijo preučevalcev slovenske literarne preteklosti in sodobnosti, ki se je na začetku svoje znanstvene poti predstavila s skupinsko publikacijo, Levstikovim zbornikom (Lj. 1933), in ki po bogatem strokovnem delovanju praznuje v teh letih pomembne življenjske jubileje svojih predstavnikov, sodi tudi profesor Pedagoške akademije v Ljubljani Boris Merhar.

Profesor Merhar se je rodil 1. maja 1907 v Trstu, kjer je preživel otroška leta in začel obiskovati osnovno šolo. Ko mu je leta 1915 padel na Doberdobski planoti oče, profesor slovenščine, narodopisec in literarni kritik Ivan Merhar, se je družina preselila v Ljubljano. Tu je dokončal osnovno šolo, obiskoval klasično gimnazijo in po maturi študiral na univerzi slovenistiko in rusistiko. Diplomiral je leta 1932. V letih od 1933 do 1936 je služboval kot suplent na poljanski gimnaziji v Ljubljani, po opravljenem profesorskem izpitu pa je bil gimnazijski profesor v Novem mestu. Med okupacijo je več kot dve leti preživel v italijanskih in nemških zaporih ter v koncentracijskem taborišču. Po osvoboditvi je dve leti poučeval na ljubljanskem učiteljsišču, ob ustanovitvi Višje pedagoške šole v Ljubljani leta 1947 pa je postal profesor za zgodovino slovenske književnosti do leta 1868 na tej šoli, kjer službuje še sedaj. Razen tega od leta 1960 predava tudi na Filozofski fakulteti zgodovino slovenske književnosti do moderne.

Po literarnozgodovinski študiji Levstik in Stritarjevo svetožalje (Levstikov zbornik, 1933), obširnem in izčrpnem članku o Matiju Majarju-Ziljskem (SBL 5, 1933), pretresu slovenskih beril za srednje šole v prejšnjem stoletju Beležke k zgodovini slovenskega šolstva (LZ 1934) ter stilistični kritiki prevoda Turgenjevih Lovčevih zapiskov (LZ 1934) se je v naslednjih predvojnih letih povsem posvetil strokovni kritiki slovenističnih publikacij. Ocenil je Staneta Miheliča študijo o Antonu Janši (SČ 1934), Silve Trdinove izbor del in uvodno razpravo o Josipu Murnu (LZ 1936), razpravo Ivana Prijatelja Borba za individualnost slovenskega knjižnega jezika v letih 1848—1857 (SJ 1938), disertacijo Marje Boršnikove Razvoj in pomen Aškerčeve socialne miselnosti in socialne pesmi (SJ 1939) in monografijo o Aškercu iste avtorice (LZ 1940). Te kritike razodevajo temeljito poznavanje predmetov obravnavanih del; ne pretresajo zgolj metodoloških izhodišč posameznih razprav in monografij ter njihove realizacije, ampak težijo na podlagi ponovne presoje najpomembnejših literarnozgodovinskih dejstev k preverjanju, koliko se je posamezni pisec približal bistvu obravnavane problematike. Pri tem so Merharjeve ocene daleč od vsakršne pristranskosti, saj ob ugotavljanju pomanjkljivosti in zmot ne zanemarjajo vrlin ocenjenih del.

Povojno Merharjevo delo je spet usmerjeno v preučevanje in obravnavanje posameznih literarnozgodovinskih problemov, s strokovno kritiko pa se več

ne ukvarja. Edina izjema je temeljit pretres študije italijanskega slavista Bartolomea Calvija o vplivih italijanskih in latinskih avtorjev na Prešerna (Calvijev »Prešeren«, NSd 1961), ki pa je zaradi enostranske in prisiljene tendenčnosti knjige polemično priostrena. V povojnem času je Boris Merhar objavil več literarnozgodovinskih člankov in študij, kakor so Besedna igra in Prešeren (JiS 1957/58), Glose o Vodniku pesniku (NSd 1958), Pluskvamperfekt pri Prešernu (JiS 1960/61) in Prešernovo »Neiztrohnjeno srce« v sklopu njegovih balad in »Poezij« (JiS 1962/63), posebno raziskovalno pozornost pa je posvetil ljudskemu pesništvu in njegovemu vplivu na umetno ter delu Ivana Cankarja. Kakor je njegovo literarnozgodovinsko delo pretežno usmerjeno k razreševanju posebnih vprašanj, teži na teh dveh področjih v sintetično in monografsko obravnavo.

Merharjevo zanimanje za folkloristiko lahko zasledimo že v članku o Matiji Majarju, kjer je poseben poudarek prav na Majarjevem zbirateljstvu ljudskega blaga in njegovih etnoloških prizadevanjih. Temeljitega raziskovanja slovenske ljudske pesmi pa se je lotil v povojnih letih, iz česar je nastala monografska razprava Ljudska pesem v prvi knjigi kolektivne Zgodovine slovenskega slovstva (Lj. 1956). Tu je uvodoma podal izčrpen prikaz zgodovine zbiranja in preučevanja ljudskih pesmi na Slovenskem, v osrednjem delu pa je osvetlil značilnosti naših ljudskih pesmi po zvrsteh. V krajši in deloma dopolnjeni obliki je isto snov obdelal še v spremni besedi k izboru Slovenske ljudske pesmi (Lj. 1961) in v Zgodovini slovenskega slovstva od začetkov do 1848 (Lj. 1963). Za prvo teh izdaj je pripravil tudi izbor tekstov in komentarje k posameznim pesmim. Sodeloval je tudi s Stankom Prekom pri izboru Tristo narodnih in drugih priljubljenih petih pesmi (Lj. 1964). V primerjalno problematiko med ljudskim slovstvom in umetno literaturo pa posegata Merharjevi študiji Od kod Vodniku snov za basen Kos in brezen (SE 1956) in Prevara z raki v protestantski literaturi in v ljudski pravljici o spretnem tatu (SE 1960), pa tudi pomembna literarnoteoretična razprava Še kaj o slovenski rimi (JiS 1966).

Plod Merharjevega preučevanja Cankarjevega dela so spremne besede k izdajam Cankarjevih knjig Hlapec Jernej (Lj. 1947), Na klancu (Lj. 1949), Črtice (Lj. 1955), Križ na gori (Lj. 1956) in Hiša Marije Pomočnice (Koper 1956), zlasti pa izbor in temeljiti komentarji v desetih knjigah Cankarjevega Izbranega dela (Lj. 1951—1959) ob sodelovanju Franceta Dobrovoljca.

V literarnozgodovinskem, teoretičnem in strokovno kritičnem delu Borisa Merharja je vidna pozitivistična metodološka orientacija, ki jo je pridobil od svojih akademskih učiteljev Kidriča in Prijatelja. Pri tej ugotovitvi pa moramo poudariti, da se ta usmerjenost družji z izredno doganljivostjo, izrazitim estetskim čutom in ostrim kritičnim ločevanjem bistvenega od nebistvenega, tako da je delo Borisa Merharja daleč od tistega, kar se dandanašnji v literarni publicistiki pojmuje s pozitivizmom in kar ima pejorativen prizvok. Razen tega je Merhar že kmalu krenil v smer sociološkega preučevanja književnosti, kar je tudi določno poudarjal v kritikah in zlasti v polemiki proti literarnozgodovinski publicistiki revije Dejanje (Misli in pomisleki, LZ 1939). V zadnjem času je v njegovem delu opazno vse večje zanimanje za literarnoteoretična vprašanja.

Trem letnikom JiS (VI—VIII) je bil vzoren glavni in odgovorni urednik.

Ob pomembnem življenjskem jubileju želimo profesorju Merharju, da bi mogel uspešno nadaljevati svoja literarnozgodovinska in teoretična preučevanja.

Jože Koruza

O MEDSEBOJNEM JEZIKOVNEM VPLIVANJU SLOVANOV IN MADŽAROV

Predniki Madžarov, ki so prišli na ozemlje sedanje Madžarske in sosednjih predelov konec 9. stol., so našli tam slovanska plemena in ostanke drugih ljudstev. Novo zemljepisno in narodnostno okolje in novi zgodovinski pogoji so močno vplivali na Madžare, nosilce ugrofinskega jezika s primesjo staroturških in nekaterih iranskih prvin. O tem priča obogatitev madžarskega besedišča s številnimi novimi besedami. Največ besed se je pri tem sprejelo v madžarščino iz slovanskih jezikov, kar je v splošnem posledica dejstva, da so se Slovani zlili z Madžari.

Večina madžarskih slavizmov je iz 10.—13. stol. Pred tem so bile v madžarščino sprejete samo posamezne besede iz jezika vzhodnih Slovanov, in sicer v času, ko so Madžari prebivali v stepah vzhodne Evrope. S svojim besediščem so slovanski jeziki vplivali na madžarskega tudi v poznejših stoletjih, čeprav ne vedno enako močno. Tudi to nam potrjuje veliko število slovanskih prvin v madžarščini. Po statistiki na podlagi kratkega etimološkega slovarja, ki ga je sestavil Géza Bárczi (*Magyar szófejtő szótár*, Budimpešta 1941) je odstotno razmerje posameznih etimoloških plasti madžarskega besedja naslednje:

1. prvotnih ugrofinskih ali svojstvenih madžarskih (npr. onomatopejskih ali otroških) besed	46,3 %
2. slovanskih sposojenk	12,4 %
3. nemških sposojenk	7,3 %
4. turških sposojenk	6,5 %
5. latinskih in grških sposojenk	5,8 %
6. romunskih in francoskih sposojenk	2,1 %
7. besed z nejasnim izvorom	18,1 % (!)

Seveda je v Bárczev etimološki slovar zajet samo del madžarskih besed, vendar zadostuje za statistično obdelavo. V veliki monografiji Istvána Kniezse (*A magyar nyelv szláv jövevényszavai = Slovanske sposojenke madžarskega jezika*, 1955) je 550 besed n e d v o m n o slovanskega izvora, rabljenih ustno in pisno v sodobnem madžarskem knjižnem jeziku. Pač pa je veliko več narečnih slovanizmov, posebno v madžarskih narečjih, sosedih slovanskim jezikom.

Madžarščina si je izposojala skoraj iz vseh slovanskih jezikov. Pravilneje kot o slovanizmih bi bilo treba govoriti o sposojenkah iz posameznih slovanskih jezikov; toda ker so si slovanski jeziki zelo blizu, dostikrat ni mogoče določiti, iz katerega slovanskega jezika je bila ta ali ona beseda dejansko sprejeta. Pri določanju izvora posameznih madžarskih slovanizmov še največ pomagajo fonetična dejstva, čeprav se upoštevajo tudi pomenska merila, kronološka, jezikovno-zemljepisna in kulturno-zgodovinska. Ugotovljeno je npr., da v slovarju madžarščine tvorijo slovanizmi določenega področja kulture, gospodarstva, obrti in drugih oblik človeške dejavnosti po večini strnjene skupine, ne pa pisano zmes iz različnih virov.

Slovanizmi državnega življenja in pravne ureditve so sposojeni iz južno-slovanskih jezikov, najpogosteje iz stare hrvaščine: *asztalnok* = služabnik na kraljevem dvoru, dvorni točaj (prim. *stolnik*); *baj* = zlo, dvoboj; *bajnok* = šampion, dvobojevalec; *dolog* = opravek, obveza; *kaloda* = klada za ujetnika; *pecsét* = pečat; *tömlöc* = temnica, ječa; *zálog* = zalog; verjetno gre sem tudi *király* = kralj. Tudi izrazi krščanske vere prihajajo iz jezika južnih Slovanov zahodnega in (redkeje) vzhodnega obreda. Tako iz jezika Slovencev ali Hrvatov kot zahodnih kristjanov: *apáca* = redovnica; *bérmál* = birmati; *pilis* = tonzura (prim. slov. *pleša*); *pokol* = pekel. Iz jezika Bolgarov in Srbov pa so: *diák* = pisar, sekretar, učenec, študent; *kereszt* = križ; *pap* = pop, duhovnik; *szombat* = sobota.

Tudi poljedelsko izrazje je večinoma iz južnoslovanskih jezikov: *járom* = jarem; *gabona* = žito; *lencse* = leča; *tök* = tikva; *zab* = krma, zobanje, oves. Pač pa so besede, ki se tičejo košnje in spravila sena navadno iz slovaščine: *petrence* = stog (prim. slovensko *petro*); *asztag* = stog; *kazal* = kopica (prim. kozolec); *kasza* = kosa; *kalapál* = klepati; *széna* = seno; *villa* = vile. — Med besedami iz družinskega življenja in z dejavnega področja žensk je precej bolgarizmov: *mostoha* = mačeha; *pest* = peč, *nyüst* = ničnice (pri statvah); *pemete* = pečno omelo.

Ob upoštevanju fonetičnega, pomenskega in drugih meril je mogoče naštetih še naslednje skupine slovanizmov v madžarščini: iz bolgarščine: *bolgár* = Bolgar; *mezsgye* = meja; *rozsa* = rja; iz srbohrvaščine: *betyár* = razbojnik (prim. sh. bečar); *csata* = bitka; *csatorna* = prekop, kanal; *csizma* = škorenj; *csizmadia* = škornjar; *gatyá* = platnene kmečke hlače; *golyva* = golša; *huszár* = gusar, razbojnik, huzar; *inas* = vajenec; *kamat* = obresti; *paprika* = paprika; *sétál* = šetati se; iz slovenščine: *mozsár* = možnar; *túr* = čir, tvor; morda tudi *hajdina* = ajda; *murva* = mrva; *darab* = kos (prim. *drobec*); *maláta* = slad (prim. *mlato*); *pad* = klop, podstrešje (prim. *pod*); *olaj* = postno maslo (prim. *olej*); *olej* = prača; *patkány* = podgana idr.

Podobno je mogoče navesti primere še iz drugih slovanskih jezikov. Tu naj bo še nekaj primerov, ki jim ni mogoče določiti natančnejšega slovanskega izvora: *cser* = cer; *dézsá* = deža; *kovács* = kovač; *oláh* = vlah, Romun; *pajta* = šupa; *pénz* = denar (prim. *penezi*); *szobor* = kip; *vitórla* = jadro. Ti izrazi so prišli v madžarščino iz kakega južnoslovanskega jezika. Iz severnoslovanskih jezikov so pač *akó* = vedro, prim. slov. *okovana* (*posoda*); *babona* = babjeverstvo; *garmada* = grmada, kup idr. Iz slovanskih jezikov, ki so prvotno *tort* in *tolt* spremenili v *trat* in *tlat*, so *drága* = drag; *kalász* = klas.

Popolnoma nemogoče je določiti natančni izvor iz posameznih skupin slovanskih jezikov naslednjim (in še mnogim drugim) besedam: *abrák* = konjska krma, obrok; *abroncs* = obroč; *bárány* = jagnje; *bolha* = bolha; *borotva* = britva; *család* = družina; *cseléd* = služabništvo, služkinja, hlapec; *déd* = praded; *galamb* = golob; *kása* = kaša; *kolbász* = klobasa; *len* = lan; *mák* = mak; *medve* = medved; *német* = Nемец; *patak* = potok, rečica; *pók* = pajek; *raj* = roj; *rák* = rak; *rozs* = rž; *szilva* = sliva itd. V posameznih primerih je mogoče misliti na večkratno izposajo iz različnih slovanskih jezikov.

Med madžarskimi besednimi slovanizmi prevladujejo samostalniki. To je pričakovano. Nekaj pa je tudi pridevnikov in glagolov: *buja* = bujen, sladostrasten; *debella* = poln, debel, neroden (o ženski); *néma* = nem; *ritka* = redek; *szabad* = svoboden; *szent* = sveti; *suta* = brezrožen; *tiszta* = čist; *tompa*

= top; *kapál* = kopati; *keresztel* = krstiti; *kuruzsol* = čarati; *gázol* = gaziti, prepeljati se; *vádol* = obdolževati; *varázsol* = vražiti. Slovanski samostalniki so včasih sprejeti ne v imenovalniku edninskega števila: *nyüst* iz stbolg. *ništi*; *olasz* = Italijan iz *vlas*i; *veder* iz *vědr*ь. Prevzemala se je vedno oblika, ki je bila v živem govoru najpogostnejša. Pridevniki so prevzeti večinoma v obliki ženskega ali srednjega spola, redko v obliki moškega. Slovanskim glagolom se je dodajala madžarska glagolska pripona *-l*.

Slovanizmi madžarskega jezika so za zgodovinarja slovanskih jezikov dragoceno gradivo. Zgodnje madžarske izposojenke prevzemajo polglasnika jor in jer kot u in i: *muh* > *moh* = mah; *igríc* = igrc; *tiszt* = dolžnost, častnik; *ruzs* > *rozs* = rž. Na koncu besede sta jor in jer ob tem času že izginjala; sled sta pustila samo v posameznih madžarskih slovanizmih.

Ker sta nosna o in e v X.—XI. stol. v večini slov. jezikov postala ustna, nam madžarski *on*, *un*, *en* ali — pred ustničnimi zaporniki in zobnimi priporniki — *am*, *om* povedo, da niso bili sposojeni po tem času. Prim.: *abroncs* = obroč; *bolond* = norec; *donga* = doga; *dorong* = drog; *galamb* = golob; *gerenda* = bruno (prim. *greda*); *gerendely* = gredelj; *gomba* = goba; *goromba* = grob, -a, -o; *konkoly* = kokolj; *korong* = krog (lončarski); *munka* = delo (prim. *muka*); *parancsol* = ukazovati (prim. sh. *poručiti*); *péntek* = petek; *rend* = red; *szombat* = sobota; *szomszéd* = sosed; *tompá* = top. Itd.

Do povedanega je prišla na podlagi svojih raziskav vrsta rodov madžarskih in nemandžarskih raziskovalcev. Prvo avtoritetno sintezo madžarskih slovanizmov je napravil F. Miklošič (Die slavischen Elemente in Magyarischen = Slovanske prvine v madžarščini, Dunaj 1871). Po Miklošiču se je madžarska leksikografija obogatila s celo vrsto zgodovinskih in narečnih slovarjev. Tako je bilo treba spet dobiti pregled nad celoto slovanizmov v madžarščini. To so storili Oszkár Asbóth, János Melich, István Kniezsa, od sodobnikov pa Elemér Móór, László Hadrovics in drugi. Tega dela so se lotevali zato, ker je za madžarsko zgodovinsko jezikoslovje silno važno. Ugrofinski jeziki so si po sorodnosti zelo daleč, madžarski in finski npr. tako kot slovenščina in portugalsščina (ali švedščina, albanščina, grščina, perzijsčina). Zato je zgodovinsko madžarsko fonetiko (posebno samoglasnike) mogoče vzpostaviti samo na podlagi ujemanj, kot so: slovansko *bob* > stmadž. *bob*, madž. *bab*; slovansko *milost'* > stmadž. *miloszt*, madž. *malaszt* itd.

Ker je preučitev madžarskih slovanizmov tako zelo važna za madžarsko zgodovinsko jezikoslovje, je v nekem smislu mogoče reči, da je slavistika skoraj narodna madžarska disciplina. Doseženi so že precejšnji uspehi, toda treba bo še nemalo dela. Tako še niso obdelani slovanizmi vojaškega slenga prve svetovne vojne. Prav tako niso zbrani čehizmi, slovakizmi, ukrajinizmi, srbohrvatizmi in slovenizmi, prevzeti po 1918—1919 v madžarska narečja na Čehoslovaškem in v Jugoslaviji; podobno je z ukrajinizmi in rusizmi v zakarpatski Ukrajini po 1945. Za taka preučevanja je zadnji čas zaslužna stolica madžarske filologije na novosadski univerzi. Prav tako še ni dovolj preučen vpliv jezika na povojno madžarščino, posebno časopisno. Treba bo prav tako etimološko raziskati najnovejše narečne slovarje madžarskega jezika. Pa tudi ko bo kdaj vse to opravljeno, ko bo zbrano gradivo sistematizirano s stališča fonetike, oblikoslovja, besedotvorja in zgodovinske slojevitosti, delo še ne bo končano.

Slovanski jeziki so vplivali na madžarščino tudi z morfemskim sestavom svojih besed (kalkiranje) in s sintakso. Tako je morfemsko iz slovanščine pre-

vedeno nemalo izrazov krščanske vere: *feszület* = razpelo (prim. madž. *feszít* = razpeti, *feszül* = biti razpet); *húshagyó* = mesopust (*hús* = meso, *hagy* = pustiti); *húsvét* = vuzem, tj. velika noč (*vesz* = vzeti); *nagyhét* = veliki teden, *nagycsütörtök* = veliki četrtek, *nagypéntek* = veliki petek (madž. *nagy* = velik). Da slovenski vuzem izhaja iz *mesovzam* (= vzetje mesa), dokazuje ne le slična krajšava *mesopust* > *pust*, temveč tudi madž. *húsvét*, napravljeno po slovensko-kajkavskem vzorcju. Docela verjetno se zdi, da je tudi madž. *ünnep* (= praznik) nastal s kalkiranjem sh. blagdan-a, ki je prvič zapisan v glagolskem spomeniku 14. stol. in je prvotno pomenil dan, ko je cerkev dovoljevala jasti mesno, tj. nepoštno hrano; madž. *ünnep* sestoji iz *üd(it)* = posvežiti, okrečiti, *üd(ül)* = posvežiti se, okrečiti se ter *nap* = dan.

* * *

Kako pa je z madžarskimi besedami v slovanskih jezikih? Veliko jih je v jeziku prebivalcev, ki so bili do 1918/19 v sklopu ogrske države. Posebno številni so madžarizmi v zakarpatski ukrajinščini, v vzhodnih slovaških narečjih, v prekmurščini, v kajkavščini in vojvodinski štokavščini. Na druga narečja teh jezikov je madžarščina vplivala manj. Nekaj madž. besed je najti tudi v češčini, poljščini in ruščini. V besedišču sodobnega slovenskega knjižnega jezika jih je le nekaj. V Tomšičevem Slovensko-nemškem slovarju (1966) so taka naslednja gesla: *baržun*, *betežen*, *bunda*, *golaž*, *huzar*, *kočija*, *lopov*, *pajdaš*, *rovaš*, *soba*, *tokajec*, *tolovaj* itd. Ali so v slovenski knjižni jezik ti izrazi prevzeti neposredno iz madžarščine ali pa so posredniki prekmurščina, kajkavščina, sh. knjižni jezik ali celo nemščina, bo treba šele ugotoviti.

Kako močno je madžarščina vplivala na prekmurščino, kaže Fliszárjev madžarsko-slovenski slovar (*Magyar-vend szótár*, Budimpešta 1922), ki v splošnem odraža besedišče starih prekmurskih pisateljev. Med madžarizmi Fliszárjevega slovarja niso samo samostalniki, temveč tudi glagoli in pridevniki in celo en števniki. Prim.: *baga* = ostanke tobaka na dnu pipe; *baja* = nesreča, zlo; *bakancsi* = nerodni vojaški čevlji; *barát* = menih (prim. brat); *bogrács* = kotliček; *bojtár* = pastirček; *butor* = pohišstvo; *bin* = greh, zločin; *csalárni* = varljiv, goljufiv; *csárda* = krčma; *csempész* = tihotapec; *csonta* = kost; *deres* = serast (o konju); *divat* = moda; *engedűje* = pustiti; *gyezero* = tisoč; *tajta* = vrsta; *gazda* = gospodar; *gula* = čreda; *hintöv* = vrsta kočije; *her* = sloves, slava; *hitváni* = zanič; *katona* = vojak; *kôdis* = berač; *lengyel* = Poljak; *ménes* = konjska čreda; *nemesnyák* = dvorjan; *uriás* = velikan; *oroszlán* = lev; *ország* = dežela, država; *pipacs* = poljski mak; *ponty* = krap; *rúd* = olje; *sas* = orel; *sáska* = kobilica; *sólyom* — sokol; *szabó* = krojač; *szakále* = brada; *szara* = golenica, škornjica; *táltos* = pravljčni konj; *tanács* = nasvet; *zongore* = klavir itd. — Ni dvoma, da se veliko naštetih besed ne uporablja več v živem besedišču prekmurščine, toda za zgodovinsko slovnico tudi taki primeri niso nezanimivi.

Madžarizmi v slovanskih jezikih že dolgo zanimajo raziskovalce. Že M. Pohlín je slovenske besede vzporejal z madžarskimi v svojem *Slovanskem besedišču* (*Glossarium Slavicum*, Dunaj 1792). Znanstveno preučevanje teh problemov pa se začelja z Miklošičevo knjigo *Tujke v slovanskih jezikih* (*Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen*, Dunaj 1867). 1870 je izšla v Brnu obširna monografija A. Matzenauerja *Cizí slová ve slovanských řečech* (*Tuje besede v slovanskih jezikih*). Miklošič in Matzenauer sta skušala zajeti vse možno

gradivo in tako opozoriti na probleme, ki bi jih bilo treba natančneje preiskati. Po kratkem času se je res začelo samostojno raziskovanje madžarskih prvin v posameznih slovanskih jezikih in skupinah. S tem se je ukvarjala vrsta madžarskih in slovanskih znanstvenikov. Primerno sedanji stopnji etimološke vede pa so obdelani madžarizmi v slovanskih jezikih samo za redke slovanske jezike, pa tudi tu končana dela niso še vsa objavljena. (Prim. vendar Gyula Décsy: Die ungarischen Lehnwörter der bulgarischen Sprache (Mardž. sposojenke bolg. jezika), Wiesbaden 1959.)

S področja preučevanja prekmurskega narečja so posebno dragocena dela slovenskega znanstvenika na Madžarskem, Avgusta Pavla (A vashidegkúti szlovén nyelvjárás hangtana = Fonetika slovenskega narečja Cankove, Budimpešta 1909, idr.). Njegovo dejavnost je primerno ocenil v svojih člankih Vilko Novak. Toda veliko nalog je še nerešenih. Dobro bi bilo mikrofilološko obdelati besedišče stare prekmurske slovenske književnosti, zbrati žive madžarizme sodobne prekmurščine, poiskati in vsestransko raziskati rokopis velikega prekmurskega slovenskega slovarja Jánosa Fliszárja (natisnjen je le del tega slovarskega gradiva). Na podlagi vsega povedanega bi bilo zaželeno napisati zgodovinsko-etimološko monografijo o usodi madžarizmov v prekmurščini. Tako obširnega dela se seveda ne more lotiti vsak slovenist, temveč le tisti, ki govori prekmurščino kot materni jezik in poleg tega pozna madžarščino ter je izveden v madžarskem zgodovinskem jezikoslovju. To so velike zahteve, zato pa bo večja tudi cena opravljenega dela.

Franc Zadavec

GLAVNI LEPOSLOVNI TOKOVI V SLOVENIJI MED PRVO IN DRUGO SVETOVNO VOJNO*

I

Ob koncu prve svetovne vojne je bilo v slovenskem leposlovju več stilnih smeri. Ivan Cankar (1876—1918) je bil pravkar končal Podobe iz sanj, vrhunsko delo slovenskega simbolizma v prozi. Impresionizem, čeprav ne več v prvotni obliki, je živel še naprej v Župančičevi (1878—1949) poeziji in pri nekaterih njegovih in Murnovih (1879—1901) učencih. Na realizem in naturalizem je vplivala moderna, zlasti impresionizem in simbolizem, le katoliški pisatelji so vztrajali pri »idealnem« realizmu. Futuristična poetika je prodrla v slovensko poezijo že leta 1910 in nadomestila mehko podobo vodne gladine s »ploščo jekleno« (Anton Debeljak, 1887—1952), ekspresionizmu pa je utiral pota tudi Oton Župančič z vesoljsko razsežnostjo in vizionarnostjo, hkrati pa je v enem delu katoliške poezije med vojno zaživela barva z duhovno simboličnimi učinki.

Pravstvena kriza, ki je po vojni zajela evropskega človeka, je tudi v slovenskih književnikih nakopila tesnobo in terjala razrešitev. Eni so mislili, da

* Predavanje slovenskim učiteljem in profesorjem v Trstu aprila 1967.

bodo morali dokončno razdreti »racionalistično-materialistično Evropo« (Miran Jarc 1900—1942), ki se je prebila v XX. stoletje in zapustila v njem npravstveno razdejanje. Ker so razvrednotevali pozitivizem sploh, so zlasti mladi katoliški pisatelji mislili, da morajo v besedni umetnosti zavreči impresionizem, realizem in naturalizem, skratka vso tisto leposlovno zavest, ki je po njihovem zanemarila dušo. V zagonu k duši so nekateri aktualizirali tisti del Cankarjeve umetnostne ideje, ki je pozival k »intenzivni hoji v notranjost« (Miran Jarc), k duhu, k »pravim« osnovam človeške bitnosti, na Cankarja realista pa so hote ali nehote pozabljali. Drugi so se enosmerni umetnostni misli, hoji v notranjost, odrekli in predlagali, naj se slovensko leposlovje zasnije na »svobodnem ruskem duhu« (pesnika Fran Albreht, 1889—1965, Pavel Golia, 1887—1959), torej na idejah oktobrske revolucije. Leposlovna umetnost naj bi se poslej ne omejevala na krhko, zasebno in ogroženo osebnost, ki si je izbrala nasproti družbi opozicionalni položaj, marveč naj bi rasla iz burnih stikališč med subjektom in objektom, človekom in družbo, iz zgodovinskih življenjskih pretokov, vendar ne realistično, ampak romantično revolucionarno. Tako sta se napovedovala dva leposlovna aktivizma: prvi je usmerjal v umetniško psihološki Jaz, drugi v umetniško psihološki Mi. Obstajala pa je še tretja smer. Ta ni priznavala nazorskih in ideoloških zanosov, nobenega orfejsstva, odklanjala je pretirani subjektivizem in privide abstraktnih in npravstveno uravnoteženih svetov ter vztrajala pri pesniškem realizmu, zlasti v pesništvu in prozi.

V prvih letih po vojni sta bila futurizem in ekspresionizem programsko najglasnejša in v pisateljski praksi najbolj razširjena nazora in stila. Zlasti ekspresionizem se ni omejeval samo na poezijo in na svetovno in družbeno-nazorsko skupino, ampak je zasegel vse tri leposlovne zvrsti in književnike različnih nazorov.

Slovenski futurizem je bil bližji ruskemu kot italijanskemu, čeprav je nastal v dotiku z Marinettijevimi proglesi. Slovenski futuristi so vojno namreč odklonili, zavrniti pa so morali tudi »pasatizem« oziroma futuristično zatajevanje kulture preteklosti, saj so nesporne umetnine slovenske moderne duha prej oživljale kakor hromile. Pesniške zbirke, ki so nastale na podlagi bolj ali manj izrazite futuristične poetike (Tone Seliškar — Trbovlje, 1923; Fran Onič — Darovanje, 1923; Anton Podbevšek — Človek z bombami, 1925), niso bile brezbrizne niti do vojne niti do družbenih nasprotij. Na Slovenskem je dobil futurizem bolj človečansko vsebino. Bolj kakor z vsebino so slovenski futuristi vznemirili leposlovno miselnost s tehniko prostega verza, ki so jo prignali do skrajnih možnosti, z likovnostjo pesmi in z ritmiko naglo in asociativno se menjajočih predstav in misli. S trdimi, ostro zamejenimi toni in poudarki so premaknili tudi pogled na pesniški jezik in raztrgali pevni in zveneči tok simbolistično impresionističnega Cankarjevega stavka in Župančičevega verza. S fantastiko in asociativno tehniko, torej z močno omejitvijo razumske utemeljenosti v zgradbi pesmi, pa so se rahlo približali tudi Bretonovemu nadrealizmu. To se je zgodilo toliko lažje, ker so na Slovenskem poročali o Appolinarjevi zbirki Les Alcools, tej predhodnici nadrealizma, že leta 1913, o Andréju Bretonu in njegovem programu pa leta 1925. Rodú pa si futurizem na Slovenskem ni ustvaril. Njegov glavni ideolog Anton Podbevšek (1898) je bil prešibak umetnik, da bi sugestivno vodil druge. Tudi družbeni prostor — pretežno poljedelski in med štiri države raztrgani slovenski narod — ni ustrezal nazoru in stilu, ki

sta temeljila na velemestnem ritmu in na dinamiki strojev in vojske. Kar so slovenski književniki in futurizma nesli naprej, sta bili le bolj sproščena fantastika in asociativna tehnika. Verzna tehnika Majakovskega se je v dvajsetih letih le rahlo nakazala (v zbirki Plamteči okovi Mileta Klopčiča, 1924), vidneje jo je sprejel šele konec tridesetih let Karel Destovnik-Kajuh, že preizkušene futuristične snovne motive je uporabil Vladimir Pavšič-Matej Bor (1913-) v partizanski pesniški zbirki Previharimo viharje (1942).

Ekspressionistični praksi in doktrini je sledila slovenska publicistika že od leta 1912 (umetnostni zgodovinar Izidor Cankar). Okrog leta 1920 je bilo slovenskim književnikom jasno, da mora ekspresionist postaviti notranjo resnico proti zunanji resničnosti, dušo proti snovnemu svetu, da hoče v dramatični dramo duše in ne psihologije, da mora iskati človeško »bistvo«, »jedro« in »poslednjo vsebino«, da je ekspresionizem stilno sicer manj strnjena, zato pa duhovno toliko bolj aktivistična romantična smer, ki išče »novega človeka« in je zasnovana zdaj versko, drugič družbeno in tretjič individualistično.

V Sloveniji je bila najštevilnejša verska skupina ekspresionistov. Če vemo, da je bil ekspresionizem v filozofskih podlagah v glavnem protimaterialistična smer in če vemo, da se filozofski materializem v Sloveniji tedaj še ni kaj prida razvijal, ta resnica ne preseneča. Verski ekspresionisti so dobili podporo pri sorodnem nemškem toku, zlasti pri Reinhardu Sorgeju in Franzu Werflu, in se sklicevali tudi na druge idealistične estetike od Frančiška Asiškega do Vladimira Solovjeva. Ruski bogoiskatelji so jim klicali iz polpreteklosti, da naj »umetniki in pesniki /.../ zopet postanejo duhovniki« (Solovjev). Najvidnejši pesnik te smeri, Anton Vodnik (1901—1965), je razumel in razlagal poezijo kot »doživetje«. Doživeti pa je po njegovem pomenilo »iz večnosti uzreti samega sebe«. Ko pesnik »razodeva« doživetje in uzrtosti samega sebe, razodeva večnost. To mistično misel o pesniku je skušal utrditi tudi izrečno. »Bistvo«, torej to, kar pesnik upesnjuje in umetniško biva, je »prižgano v onostranosti«. In ko umetnik pesniško pravilno biva onstransko »bistvo«, svet poduhovlja in razsnovlja njegove znane pojave in prodira v tisto »centralnejšo duhovno sfero«, ki mora zavladati nad umetnikom in njegovim delom. Vodnik se je potegoval torej za načelo, da naj pisatelj vzdigne leposlovje kolikor le mogoče iz snovnega sveta in ta svet preseže z duhovnim. Po tem načelu je napisal pesniški zbirki z naslovom Žalostne roke (1922) in Vigilije (1923), ki sta kljub ljubezenski tematiki pomenili v prvi polovici 20-tih let nekaj program in navidezno zmago odmikanja od snovnosti, pohod v duhovnost in stran od realnih življenjskih zvez. Kljub neskladjem, ki jih spričujeta, je pesnik poskušal ohraniti videz harmoničnega človeka. Pot v duhovnost mu je narekovala skrajno pretanjen stil in kar največ abstraktnih in kar se da malo snovnih izrazov; to vse je poganjalo pesništvo v pojmovno simboliko do stopnje, kjer je začela lirska količina slabeti in ugašati. V slovenskem verskem ekspresionizmu se je zgodilo še nekaj globljega in bolj prelomnega. Klerikalna slovstvena estetika, ki je v Sloveniji niso gojili laiki, ampak višja duhovščina, je zlasti od začetka 80-tih let poudarjala nujnost po katoliški harmonični literaturi, ki bi rasla iz nazora in vodila poglede v »onostranstvo«. Zdaj, po prvi svetovni vojni, je večina verskih ekspresionistov vzor harmoničnega pesnika porušila do tal. To se je zgodilo v enem delu proze, ki je videla »bistvo« sveta v spopadu med verno dušo in silami krvi (Ivan Pregelj, 1883—1960), še bolj pa v pesništvu tistih pesnikov, ki so hoteli najti in si potrditi božjo zasnovanost. Motiv »borivca z bogom« (Francé

Vodnik, Borivec z Bogom, 1932) za osebnega boga je postal najbolj dramatičen nazorski motiv enega dela katoliške poezije, proze in dramatike v 20-tih letih. V ozadju tega boja je stal verski eksistencialist Sören Kierkegaard. Nazorsko mistično usmerjena skupina je iskala opore tudi pri sorodnih srednjeevropskih leposlovnih in duhovnih tokovih, pri pesnikih in dramatikih R. Sorgeju in Otakarju Březini, Georgu Traklu in Franzu Werflu, pa tudi pri F. M. Dostojevskem. Še leta 1929 je pesnik in esejist te skupine Tine Debeljak (1903-) zapisal o Březini: »Na nas napravlja vtis prvega človeka novega Kraljestva duha, mističnega Nadčloveka, ki ni upornik Boga, ampak ponižni izpolnjevalec Njegove Volje«. Debeljak je tudi opomnil, da je bil S. Kierkegaard velik poznavalec človekove verske zasnove in tesnobe, s čimer je pač razločno povedal, da je poznal — a gotovo ne samo on — krščansko eksistencialistično filozofijo.

Slovenski pesniki verske eksistence in neubranosti so zadeli na odpor klerikalizma in njegove uradne neotomistične racionalistične estetike. Čeprav so ti pesniki ostro spodbijali marksistično filozofijo umetnosti in zgodovine, jih je klerikalizem zavračal kot sanjače, ki so pozabljali na »etični racionalizem« v leposlovju, torej na vzgojno koristnostni vidik. Kulturnopolitično nasprotovanje v lastnem nazorskem taboru in vse poduhovljajoča težnja, sta to skupino književnikov v začetku 30-ih let razcepila: Anton Vodnik je umolknil skoraj za celo desetletje, nekateri so ubirali pot v krščanski socializem in idealistično novo stvarnost, katoliški skrajnež pa je postajal zlasti Tine Debeljak.

En del ekspresionističnega leposlovja je sooblikovala človečanska ideja oktobrske revolucije. Zato tudi tista umetniška stališča in tisto leposlovje, ki so izvirala iz vprašanja, kako naj umetnost učinkuje na razmerje med posameznikom in skupnostjo. Od domačih književnikov je glede tega zapustil dovolj jasno oporoko Ivan Cankar, od drugih pa so tisti mladi, ki jih je razvnela socialistična oziroma ekspresionistična ideja bratstva, prebirali zlasti Ernsta Tollerja in Johanna Becherja, Petra Bezruča, Jiřija Wolkerja in Maksima Gorkega ter knjige, kakršna je bila Rubinerjeva nemška antologija Kameraden der Menschheit. Slovenski socialni ekspresionisti Fran Albreht, Mile Klopčič in deloma Tone Seliškar in Srečko Kosovel so zavrgli vase zamaknjene pesnika, ki se je zagledal tudi v »Sestro smrt«, zavrnilo so brezmočno kolobarjenje v samem sebi, zazrtost v večnost ter potonevanje v čisti in statični duhovnosti. V slovenski prostor so vrgli »bojne ritme«. Toda njihovi »bojni ritmi« niso imeli namena priklicevati družbeno revolucijo, večina se je navduševala za spravo vsega človeštva. Pesnik ni maral poglobljati razrednega razdora in stopnjevanja družbenih napetosti, ampak je hotel biti »bлагovest sveta« in »bakla«, ki gori »v novo svobodo in v novi dan« (Fran Albreht). Plemeniti orfeji so ruskemu komunizmu priznavali, da je npravstven kot politična misel, ker ustvarja mednarodno bratstvo, sožitno obliko, kakršno so tudi sami terjali. Hkrati pa so branili umetnikovo svobodo pred vsakim družbenim sestavom in stranko, pa naj bi bila še tako humana. Ko so opevali revolucijo kot »prarazum« (Pavel Golia — Pesem poljan), so se približali tudi Ivanu Razumihinu, ki jo je v spevih izenačeval z »Absolutnim« in jo opeval kot večno bitje. V nekaj letih so napisali za tri pesniške zbirke, ki se kajpada med seboj dokaj razlikujejo (Fran Albreht, Pesmi življenja 1920, Tone Seliškar, Trbovlje 1923, Mile Klopčič, Plamteči okovi, 1924) zlasti po revolucionarnosti njihovih tvorcev.

Izrazu revolucija in revolucionar sta dajala Albreht in Seliškar drugačen pomen kot Klopčič. Res je prvi rabil besede »Car-Kapital« in »buržuj«, drugi pa posvetil zbirko »sajastim bratom in sestram«, torej delavstvu. Ne prvi in ne drugi pa nista izgorevala za revolucionarno in nasilno uresničitev socialistične ideje. Seliškar je oznanjal spravo in plemenito obliko sožitja in označil sebe in sebi enake »revolucionarje« z izrazi: »svečeniki smo mi / miru in ljubezni« (Pesem revolucionarjev). Nazorska znamenja tega humanizma v leposlovju so bili sicer delo, delavec, človek, vstaja, »revolucija«, a vse to na splošno.

Drugi del tega leposlovja se ni prebil do revolucionarne volje in občutja iz kake »višje« ravnine izbranih duhov, ni bil abstraktno voluntarističen, ampak je neposredno izražal družbenopolitični revolucionarni napon Slovenije. V tem leposlovju so se interesi in revolucionarne težnje proletariata ujemali s težnjami pesnika, njegov glas je bil delavski glas. In ideološki znaki tega leposlovja so bili proletarec, razredni boj in proletarska revolucija.

Pesnik, ki je uporabljal bojno besedo tako, da ni izražala niti sočutja niti pomirjenja, marveč je oznanjala neposredne vzgibe njegove osebne, razredne in bojevite bitnosti, resnični pesnik revolucionar je bil takrat samo Mile Klopčič. Njegovi Plamteči okovi so vzpodbujali k upor in prevratu in niso filozofsko pomirjevali in propovedovali pacifistično miselnost splošnega bratstva. Klopčič se je vladajoči družbi jasno uprl in zato moral pisati pesniško razredno izpoved tudi v ječi. Pesniku tega tipa je postalo kmalu jasno, da je bilo treba zavreči abstraktno revolucionarno romantiko in zavzeti stvarnost. Na tej poti je polagoma izginil tudi njegov ekspresionistični socialni zanos in v socialno pesništvo je stopila konec dvajsetih let mirnejša realistična oblika.

Vsi trije so vznemirjali pesnike, ki so se zagledali v strmine mističnosti in verske prepade ali pa so priznavali le svoj Jaz. Stališče »Le kdor utone v nas, / v brezimno množico / bo večno živel...« (Pesem življenja), s katerim je Albreht hotel podreti kult individualizma v leposlovju in življenju, je zlasti prizadel Mirana Jarca. Ta se je uprl misli, da bi raztopitev osebnosti v množici odrešila človeštvo, in je postavil nasprotno težo, personalno preobrazbo, ter se zanjo potegoval v dramatiki in drugod vse tja do začetka tridesetih let. Pridružil se je evropskemu iracionalizmu, terjal kontemplativnost in videl v umetnosti vse drugačno moč, kakor to, da odkriva, postavlja in izpoveduje tisto mejno snov, kjer se stikata posameznik in skupnost. Kakor je omaloževal umstvenika in tehnika, ki sta po njegovem v Evropi zledenila žive slapove vzhodnjaške mistike in mrzle pojmovne sestave, tako je zavrnil tudi nazor, da bi umetnost imela kakršne koli naloge poleg ene same: da je »pot k Bistvu vsega«, kakor so mu potrjevali Dostojevski, Whitman, Tagore in Wagner. Taka njena izbranost je individualističnega ekspresionista pripeljala do sklepa, da je umetnost »edina rešiteljica zapadnega človeka« in da ga ne moreta odrešiti niti vera niti kakšna družbeno humanistična miselnost. Zanimivo pa je, da je ravno pesnik, ki je tako odločno nasprotoval umovanju, razjedal svoje pesništvo in dramatiko z mnogim umovanjem o razmerjih in vrednotah, kot sta čustvo in razum, oseba in skupnost, pesnik in inženir in njun pomen za človeka in družbo.

Videti je torej, da so si slovenski ekspresionisti usekali prvotno troje poti: eni versko duhovno, drugi socialistično humanistično in tretji, individualisti, izključno umetnostno.

Ko se je del ekspresionistov umikal v mistično zasnovano osebo, drugič v individualistični in esteticistično beli sen o umetnosti in v duhovno dramo, in ko je del ekspresionistov ustvarjal hiliastično iluzijo ter nadomeščal družbene napetosti z abstraktnim npravstveno uravnoveženim svetom, je kritični Srečko Kosovel zasajal svojo ekspresionistično pesem v realna družbena tla. Dolgo časa je sicer tudi on vztrajal pri personalni revoluciji. Toda potem ko je odklonil poetiko simbolistov (ne več glasbeno načelo v poeziji, besede se morajo »treti«, »pesem mora biti trenje bolesti«), zavrnil tudi Kantov imperativ o umetnikovi nezavzetosti in trpni navzočnosti v svetu, imperativ, ki ga je zagovarjal v letih 1925—1926 Josip Vidmar (1895-), da bi zmanjšal moč ideologije in nazora, s katerim se je po njegovem obtežila slovenska katoliška literatura, je Kosovel ekspresionizem pozdravil kot umetniško govorico iz evropske duhovne krize ter ga pesniško »bival« in uresničeval kot eksistencialni upor proti meščanski Evropi. Vrednotil (in uresničil) ga je torej bistveno drugače kot Georg Lukács, ki ga je imel za odtенок razkroja evropske meščanske zavesti in umetnosti. Kosovel se je sprva približeval tudi futuristu Podbevšku, a je kmalu spoznal, da se je futurizem odpravil bolj v artizem kakor k človeku. Lastni vitalizem in humanistični zagon sta ga potegnila h konstruktivizmu in njegovi dinamični in aktivistični estetski misli. Konstruktivisti so v Sloveniji leta 1927 izdajali mednarodno revijo Tank, v kateri so sodelovali poleg drugih tudi Marinetti, Tristan Tzara, H. Walden, Lunačarski in Kurt Schwitters. Kosovel ni bil več med njimi, a je edini napisal za zbirko pesmi, v katerih je konstruktivizem postal na Slovenskem resnična umetnost.

Nekateri pesniki, tudi mlajši, so se v 20-ih letih vzdržali vsakršnega glasnega aktivizma, odklanjali so privede abstraktnih moralno uravnovešenih svetov ter vztrajali pri bolj ali manj klasični uravnoveženosti stila in vsebine. Nobenih bojnih ritmov in idejnih zanosov, nič zagonov v mistiko, tudi nič orfejtva — le izpovedovanje bivanjske resničnosti v skopi in nepatetični pesniški govorici so imeli za dragoceno umetnostno in humanistično kakovost. Od sebe in drugih so navzlic vsem oblikovnim in ideološkim ekstazam časa zahtevali, da mora v umetnini zautripati predvsem tista življenjska resnica, ki se »sto- in stokrat godi«. Umetnikova dolžnost je, da se do kraja razskrivnosti in in demitizira, kadar pa tega več ne more, naj utihne, ker očitno ni več zmožen pesniško živeti resnico svoje biti in biti svojega okolja. Ker je hotel biti ta tip pesnika do kraja pristen, je odklanjal futuristične in ekspresionistične novosti v obliki in izrazu, to »imitacijo« in »naplavljeno zemljo«, kot je mislil eden od njih (Janko Glazer) ter hkrati zahteval, da mora biti oblika organski korelat vsebine, da mora zrasti »od znotraj navzven«, »iz doživetja, duševnega izkustva«. To je bila vsebinska estetika, ki je težila v stran od hotenih oblikovnih eksperimentov in subjektivizma k realistični psihologiji in »realističnemu« pesniškemu jeziku. Vrhovno oblikovno načelo maloštevilnih pesnikov tega tipa je bila zgoščenost ljudske in klasične poezije: kratkost, jedrnatost, nobene besede preveč (Alojz Gradnik, Pavel Golia, Janko Glazer).

Slovenska dramatika si je v dvajsetih letih ustvarila dokaj močne zveze s tedaj moderno dramaturgijo, zlasti ekspresionistično, hkrati pa dalje razvijala deloma grotesko deloma simbolistično dramsko pesnitev, kot ju je začrtal Ivan Cankar. Obravnavala je dokaj podobne snovi kot nemški ekspresionizem: spopade med spoloma, napetosti med dušo in telesom, pravice materinstva in očetovstva ter spore med očeti in sinovi zaradi »novega človeka«; svetovje vrže-

nega človeka, pri čemer je bil »kosmos« prisposoda za družbo; spore svetosti in zla na svetopisemski osnovi; spopade med pesnikom in kolektivistično idejo, protimilitaristične in pacifistične motive in podobno.

V pripovedništvu se stili niso tako naglo prelamljali; več pripovednikov se je vezalo še na konkretno vaško in mestno snov in psihologijo, zlasti pripovedniki svobodoumnega nazora. Močne sledove sta zarezala v prozo simboliistična tradicija in ekspresionizem. Katoliški pripovedniki so se pri tem razdelili v dve stilni skupini: eni so vztrajali pri nravstvenem racionalizmu in pisali v preprostem realističnem stilu, drugi pa so snovne razsežnosti človeka prepojili z duhovnostjo ekspresionizma in simbolizma. Podobno cepitev je mogoče opazovati tudi pri svobodoumnih pisateljih (Juš Kozak), vendar pri teh snovne podlage človeške bitnosti niso povzročale takšnih, ponekod v baročne zamahe in grotesko stopnjujočih se notranjih prelomov »duhovnega človeka« kakor pri onih (Ivan Pregelj).

II

Razvojne težnje slovenskega leposlovja so v drugi polovici dvajsetih let narekovale javni pogovor o tem, po kateri poti naprej. Leta 1927 so se književniki že morali odločiti ob stilnih in filozofskih načelih »nova stvarnost« in »neo-realizem«, ki sta se v Evropi že dalj časa postavljala proti idealističnim tokovom. Miran Jarc, ki je leta 1927 izdal izrazito ekspresionistično zbirko Človek in noč, je še istega leta priporočal sebi in drugim, da preostaja slovenski književnosti samo ta pot, da preneha izgubljati človekovo družbeno razsežnost, da pesnik prizna sebe kot del družbene resničnosti in bolj demokratizira pesniški izraz. Tudi osrednji verski ekspresionist, Anton Vodnik, je izjavljal, da ne more več vztrajati v zaprtem duhovnem položaju in pri zgolj abstraktno-simboličnem izrazu. Kakor hitro je slovstvena dejavnost za zgraditev mistično uravnotežene družbe postala zgolj nestvarna domišljajska igra, je tak pesniški stil izgubil svoj filozofski smisel. Svetovna gospodarska kriza je tudi socialne ekspresioniste, zlasti Mileta Klopčiča, iztrgala iz romantičnega poslanskega zanosa, jih prikovala na realne družbene zakone in postvarjala njihov pesniški izraz.

Brezposelnost in fašistični izpadi v Evropi in tudi v Sloveniji so povzročili, da so na književnost, zlasti na roman in dramatiko, začele močno vplivati politične in gospodarske teorije. Na prelomu desetletja se je začela v slovenski književnosti zamenjava v leposlovnih vrstah. Če je v dvajsetih letih prevladovalo pesništvo, sta se sedaj novelistika in družbeni roman močno vzdignila nad njo. Meščanstvo se je že toliko uredilo, da so nastajale založbe, ki so skrbele zlasti za prevodno leposlovje. Najbolj so se usmerile na realistični in naturalistični roman 19. in 20. stoletja. Moderni so postali zlasti Honoré de Balzac, Henri Beyle-Stendhal, Gustav Flaubert, Émile Zola, Charles Dickens, Wladislaw Reymont, L. N. Tolstoj, F. M. Dostojevski, Knut Hamsun in deloma André Gide, nič pa psihološki roman, ki sta ga razvila James Joyce in Wirginia Woolf.

Slovenske družbene razmere, glas nekaterih revolucionarnih književnikov, ustvarjalna tesnoba ekspresionistov in prevodi iz evropskega realističnega romanopisja so konec 20-ih in v začetku 30-ih let učinkovali tako, da se je slovensko leposlovje začelo vračati k vprašanju družbene stvarnosti in k realističnemu stilu. Ekspresionizem se je sicer nadaljeval kot idealistična nova stvarnost, kot njegovo zanikanje pa sta se izoblikovala radikalna in socialna

vrsta nove stvarnosti. Ti trije temeljni tokovi v Sloveniji 30-ih let so se med seboj ločili po stilu, po viziji človeka in po družbenih slojih, ki so jih izražali in opisovali. Ločili pa so se tudi po razmerju do evropskih leposlovnih in filozofskih tokov.

Idealistična nova stvarnost kot zakonita naslednica ekspresionizma je uveljavljala filozofijo »metafizičnega realizma«. Metafizični realist bi moral življenje umetniško obravnavati sub specie aeterni, ne pa s »predsodki«, kot so slovenski idealisti imenovali materialistično filozofijo. Metafizični realizem ali »sintetična umetnost« naj bi vrnila v leposlovje ravnotežje med dušo in telesom, med duhom in snovjo, ki sta ga porušila impresionizem in ekspresionizem. Oznanjevalci in pisatelji te smeri, zlasti France Vodnik, so se sklicevali tudi na Nikolaja Berdjajeva in na njegovo geslo »kompakten in mističen realizem«. Mnogi prilastki, s katerimi so pesniki in esteti opredeljevali »metafizični realizem«, so estetiko leposlovnega realizma le zamegljevali. V enem delu proze in zlasti v pesništvu Edvarda Kocbeka se je pokazalo, da je doktrina »metafizičnega« realizma pospeševala pot v še globlji iracionalizem. Iracionalizem se je javljal zlasti v tem, da je pisatelj človeka in svet doživljal kot območji, ki sta nasičeni z nedoumnimi subjekti, in da je za predmeti slutil in najdeval »duhovno bistvo«, torej je ves svet oprl na mitično ozadje. Tako je ta leposlovna smer nadaljevala prejšnjo ekspresionistično duhovnost. V Kocbekovi zbirki Zemlja (1934) je misticizem iz ekspresionizma ostal, več je bilo le podob iz predmetnega sveta. Spiritualisti so čutili in vedeli, kako je izgubljena resničnost postala temeljni izvor stiske in središčni problem osamljenega, odtujenega človeka v dvajsetem stoletju. Toda razodtujitve niso iskali v družbi, marveč v geslu »nazaj k zemlji, k stvarem in k Bogu«. Supranaturalistična ideja in idealistična predmetna filozofija sta pomirjali človeka zunaj zgodovinskih zvez. Zato se jima je usklajevanje človeka posrečilo le navidezno, in v slovenski poeziji in prozi idealistične nove stvarnosti je kaj lahko opaziti močne pojave eksistencialne groze, kakor jih je doživljal krščanski personalist v spopadu z zgodovino (Edvard Kocbek) ali pa umik v leposlovje čiste predmetnosti (Emilijan Cevc, Preproste stvari, 1944).

Boj za idealistični »sintetični realizem« je potekal tudi v spopadih s slovensko marksistično leposlovno fronto. Doktrina se je opirala predvsem na nemško idealistično novo stvarnost, zlasti na Oskarja Loerkeja in druge, na »predmetno etiko« Nicolaja Hartmanna, na Kierkegaardovo ontologijo, a nič manj tudi na Paula Claudela, Ramuza, Gionoja in na francoski personalizem. Tako je bila sestavni del širšega evropskega idealističnega umetniškega usmerjevanja.

Radikalna nova stvarnost je nastala predvsem kot deziluzija nad slovensko malomeščansko dušo, a nič manj tudi kot deziluzija nad slovenskim neotomizmom in brezuspešnimi verskimi zanos v književnosti. To smer je začela izjemno korenita deziluzija v dramski obliki leta 1927. Dramsko vzmet, s katero je odprl etos malomeščana, si je dramatik Slavko Grum (Dogodek v mestu Gogi, 1927) izposodil sicer pri Sigmundu Freudu, toda s psihoanalitično vendarle ni podrl tudi motivacije okolja. Bivanjske stiske malomeščana ni osvetlil samo s stališča biološke travme, ampak tudi s stališča človekove družbene in predmetne odtujenosti in popredmetnosti. In poezija te smeri? Verski ekspresionist iz dvajsetih let Božo Vodušek se je nenadoma znašel brez moči sredi malomeščan-

stva in začutil, da je oropano vseh idealov. Romantični beg v smrt, ki ga je opazil pri verskih ekspresionistih in tudi pri Kocbeku, je začutil kot vdajo, nravnstvene spore meščanske družbe pa kot svojo usodo in vsebino svoje duše. Izbral je »bolečino razuma«, zavrzel »lirizem brez ostrine«, pesništvo temeljito intelektualiziral in z močjo odpadniškega kompleksa demitiziral sebe in katoliško meščansko okolje. Pesništvo nenadoma ni bilo več samo sanjskost in idealnost, ampak tudi »strahotno brezdno gnoja«, odprlo je »odčarani svet«. Tako je raztrgal skrivnostni sij, ki ga je pletla okrog umetnosti, življenja in sveta idealistična nova stvarnost, in si pomagal s sredstvi ironije in groteske. S sredstvi, kot jih je našel deloma pri Charlesu Baudelaireju deloma pri Erichu Kästnerju, je človeka depoetiziral. Pesnik človeku nenadoma ni pel več himen, ampak je potrgal maske in se brezobzirno dotipal do njegovih balad (Očarani svet, 1940).

Popolna depoetizacija umetnosti in življenja, pesnika in človeka pa ni bila graditvena v duhu, kot so si umetnost predstavljali marksistično usmerjeni književniki in kritični realisti Mile Klopčič, Bratko Kreft, Miško Kranjec, Prežihov Voranc, Ivan Potrč, Ivo Brnčić in drugi. Umetnostna zavest in praksa teh in njihovih meščanskih simpatizerjev, kot sta bila Juš Kozak in Ferdo Kozak je usmerjala pisatelja »na cesto«, po kateri se človek in družba prerivata v bodočnost. Tudi na tej »cesti« je ostajal pisatelj duhovni vodnik, ki zmerom prvi »krene v nove ulice« (Klopčič), ni pa hotel biti več niti čarovnik in prerok niti popoln depoetizator. Imenovani in drugi, ki so utemeljili v 30-ih letih socialno novo stvarnost, so zavračali hermetični stil »praskrivnostnih sozvočij«, esteticistično ošamitev umetnika in umetnosti. Terjali so besedno umetnino, ki bi bila kar najmanj obremenjena z metaforičnimi viharji in razumsko nevezanimi nadrealističnimi asociacijami. Kakor je težnja po demokratičnem stilu, po jasnosti leposlovnega izraza in pregledni zgradbi umetniškega dela zadrževala večji razmah nadrealizma v poeziji in »toka zavesti« v romanu, tako je preprečila tudi razcvet proletkulta, ki se je okoli leta 1930 rahlo nakazoval in zanemarjal umetniško obliko. Pisatelj socialne nove stvarnosti, pesnik, dramatik in pripovednik, bi moral pričevati in tudi je pričeval o sebi in človeku kot osebnem in družbenem pojavu hkrati. Kritiki so poudarjali, da je vsaka velika umetnost neoporečna tudi z vidika objektivne, tj. družbene stvarnosti (Brnčić), in terjali psihološko polnokrvni realizem. Socialni realisti so si prizadevali dotipati se do resničnih izvorov odtujitve, hkrati pa osvetljevati sile, ki bi človeka najhitreje vrnile v notranje in družbeno ravnotežje. »Meščanski« kritični realisti so v dramatiki in prozi osvetljevali krizo zavesti in nravi slovenskega intelektualca, ki se je deloma umikal v esteticizem, na »beli kontinent lepote« (Ferdo Kozak) ali pa kot brezznačajni uradnik padal iz izdajstva v izdajstvo ter se končno »poblomovil«. Socialno kritično pojmovanje so umetniško uresničili zlasti tisti pripovedniki, ki so raztrgali idealistični pajčolan, s katerim je slovenska proza z nekaj slovstveno pomembnimi izjemami do tedaj prikrivala in zatajevala stvarno psihologijo in nravnost slovenske vasi. Pri pojmovanju socialne nove stvarnosti so odigrali vplivno vlogo nekateri spisi Plehanova, Franza Mehringa in Georga Lukácsa, a nič manj tudi zapisi o umetnosti Karla Marxa, Friedricha Engelsa in Lenina. Ti spisi so vplivali zlasti na dramatika Bratka Krefta, ki je v prvi polovici tridesetih let urejal Književnost, prvi slovenski marksistični časopis za književnost in kulturo, in zasnoval svoje zgodovinske drame na filozofiji zgodovinskega materializma. V drugi polovici

30-ih let so dobili Slovenci tudi dva umetniško pomembna romana z narodno obrambno snovjo. Nastala sta iz problematike na slovenski narodnostni meji nasproti Italiji in Avstriji in sta bila uporna polemika slovenske kulture z evropskim nacionalizmom in fašizmom.

Ker je Josip Vidmar terjal, naj slovenski umetnik izloči iz svojega dela svetovni nazor, in ker mu je bil nazor prej ovira kakor tvorna sila umetniškega dejanja, so marksistično usmerjeni in katoliški književniki z njim polemizirali in zavračali takšno filozofijo umetnosti. Dokazovali so, da nazori ne onečešajo umetnosti, marveč lahko le stopnjujejo njeno živost in moč. Od takega umetniškega dela ščasoma sicer lahko odpade — so poudarjali — kar je v njem izrazito časovnega in aktualnega, ostane pa vse, kar je v njem resnično umetniškega. Kadar prihaja »ideja od znotraj in je delo oblikovano umetniško, če je čutili za delom celega človeka, harmonično oblikovano osebnost, ki je tesno zvezana s celoto, z množico . . .«, tedaj se ni bati za umetnostnost dela, je zapisal Mile Klopčič. Sredi 30-tih let je prodril v Slovenijo tudi izraz »socialistični realizem«. Odgovori nanj do druge polovice tridesetih let kažejo, da se slovenski književnik zanj ni navdušil, ker je menil, da je lahko resnično socialističen le kritični realizem, če ga bogatijo tudi prvine, ki odpirajo poglede v prihodnost človeštva (Juš Kozak). Ostra družbena nasprotja in sproletaziranost večjega dela slovenskega ljudstva so kritičnost terjale in jo ohranjala v pisateljstvu in v leposlovni teoretični miselnosti. Ne glede na simpatije do SSSR je slovenski književnik zato zadržano gledal na kaj nezanesljivo novo misel o realizmu. In ko je nemški napad v Srednji Evropi v drugi polovici 30-ih let izzval določen pritisk slovenskih marksističnih politikov na revolucionarno razpoložene književnike in željo, da bi se odločneje in razvidneje razodeli v levi fronti, so se nekateri družbenemu naročilu uprli z utemeljitvijo, da umetniško neoporečno delo ne služi mračnim silam, ampak le tistim, ki ženejo življenje v nova obzorja, da torej ni nikdar do kraja trpno in nihilistično, ampak učinkuje v duhu človekovega vzgona.

Kakor je klerikalna kritika v 20-ih letih odklonila iluzije svojih pesnikov o idealni mistični družbi, tako se je v 30-ih letih bojevala proti kritičnemu realizmu in ga hotela razvrednotiti kot naturalizem in kot marksistično estetiko. Zamenjati ga je hotela z idealnim realizmom oziroma z »etičnim racionalizmom«. V korist sredotežnosti slovenske poljedelske družbe bi se pisatelj moral odpovedati kritičnosti in deziluzionizmu in naj bi raje prosvetljeval nravi kmečkega in drugih »stanov«. Idealni realizem kot književni program se je ujema s konservativnim agrarističnim programom klerikalne stranke. Ostajal pa je brez vidnejših umetniških rezultatov, iz slovenske književnosti se je umikal vzporedno s pojemanjem pisateljske moči etičnega racionalista Frana Finžgarja.

Polarizacijo slovenske književnosti na njen marksistični — svobodoumniški in na katoliški del v času med dvema evropskima vojnama sta v začetku 40-ih let sklenila partizanski pesnik Karel Destovnik (1922-1944) in versko ekspresionistični pesnik France Balantič (1921—1943), ta izrazita simbola za ostre slovenske nazorske razklanosti v drugi polovici 30-ih let.

Pregled glavnih leposlovnih tokov dovoljuje takle povzetek:

Med letnicama 1918 in 1941 so se v slovenskem leposlovju uveljavili kot glavni stilni tokovi ekspresionizem in nekatere prvine futurizma (oba zlasti v

prvi polovici 20-ih let) ter novi realizem ali nova stvarnost, ki se je v 30-ih letih razcepila v tri tokove: v idealistično, radikalno in socialno novo stvarnost. Poleg maloštevilnih utripov naturalizma je pojemalo tudi načelo idealnega realizma ali etičnega racionalizma, in kakor je v pesništvu mogoče še najti odmeve impresionizma, prav tako se je v neznatni meri prijavljal v njej tudi že nadrealizem. Leposlovna pojmovanja kažejo, da je slovenska leposlovna zavest v tem času aklimatizirala in ustvarjalno potrdila nekatere tedanje evropske umetnostne tokove. Slovenci pa niso ustvarili nobenega leposlovnega nauka, ki bi bil presegel narodne meje in bi kot novost vplival na jugoslovanske in evropske književnosti. Narodna in gospodarska stiska sta slovenske pisatelje obvezovala, da so se ukvarjali bolj z vsebinskimi in filozofskimi vidiki besedne umetnosti in mnogo manj z oblikovno umetniškimi vprašanji. Slovenski narodni položaj je v 30-ih letih postajal znotraj države in v načrtih tedanjih evropskih imperialističnih sil tako resen, da književnik ni imel več priložnosti za utopične igrčke in za čaranje abstraktnih, nravstveno uravnoveženih svetov, kar je delal še v 20-ih letih. Vsaka subjektivistična umetnostna misel je ob naraščajočem pritisku na slovenski zemljepisni prostor postajala smešna. Revolucionarna utopija pa se vendarle ni mogla in najbrž tudi ni smela povsem umakniti iz slovenskega leposlovja, in nekateri pripovedniki so ustvarili epske junake, ki so uporno sanjarili o novih družbenih odnosih in se upirali notranjemu in tujemu fašizmu na slovenskih tleh. Z deloma romantično in deloma realistično opozicijo so premagovali krizo slovenske duše in ohranjali narodno perspektivo.

Po socioloških osnovah je slovensko leposlovje bilo tačas ali malomeščansko in kmečko, sorazmerno močno je v njem navzoča narodna misel, zlasti v tistih epskih prostorih, ki so vzeti iz slovenskega narodnostnega obrobja, iz Koroške, slovenskega Primorja in Beneške Slovenije. Višje meščanstvo in izobraženci so dobili leposlovne pričevalce razmeroma pozno. Slovensko delavstvo je stopilo v slovstvo le deloma, največ v pešništvu. Dalo je samo enega zanimivega pesnika in nobenega pripovednika in dramatika, čigar besedila bi vzdržala strožje estetsko vrednotenje. Res je marsikaj zakrivil politični in cenzurni pritisk, ki je književnike hromil, vzrok za odsotnost proletariata v književnosti pa je iskati seveda tudi v razrednih izhodiščih tedanjih slovenskih pisateljev in v njihovem družbenem izvoru, ki je bil povečini kmečki in malomeščanski.

Leposlovja, ki je nastalo v zasebnem zatišju in ubranosti, pa lahko pokazeta obe desetletji presenetljivo malo, kakor da je v letih med prvo in drugo svetovno vojno slovenskemu književniku zmanjkalo časa za olimpijski, klasični oddih. Medtem ko v njem še niso zamrli prividi vojne smrti in še ni ponehala stiska zaradi narodne razkosanosti, je smrt že ponovno kosila na španskih tleh, od tod pa vse drznejše preskakovala na druge ploskve Evrope in se leta 1938 prebila še na severno mejo Slovenije. Kantovo estetsko načelo o umetnikovi nezainteresiranosti, ki so mu nekateri slovenski kritiki in književniki dajali pač svoj značaj, v takšnih zgodovinskih okoliščinah ni moglo postati glavna poteza slovenske besedne umetnosti. Celo Miran Jarc, ki mu je na začetku 20-ih let množica pomenila toliko kot razosebitev posameznika, je proti koncu 30-ih moral pisati in napisati Slovenske sonete.

ZAČETKI SLOVENSKEGA SLOVARSTVA V 16. STOLETJU

Zavestno in veliko kulturno prizadevanje slovenskih protestantskih piscev v drugi polovici 16. stoletja (1550—1603) za pouk ter znanje slovenščine tako med preprostim ljudstvom kakor med tedanjimi višjimi stanovi je šlo že takoj sprva za tem, da bi bila pisana in tiskana slovenska beseda vsem bralcem čim bolj domača ter razumljiva. Pri stvarjanju slovenskega pismenstva se je Trubar dobro zavedal, kako težko je kaj takega doseči, kajti »slovenski jezik je sam na sebi reven in glede mnogih besed pomanjkljiv, ima tudi mnoga aequivoca, tj. besede z več pomeni, in se govori ne samo v eni deželi drugače kot v drugi, ampak pogosto v razdalji 2 do 3 milj, dà, često tudi v eni sami vasi drugače in različno v mnogih besedah in naglasih.«¹ Ta zavest in pa vsepovsodnja izločitev slovenščine iz zgolj nemških ali latinskih šol sta slovenske protestantske pisce naravnost prisilili, da pri svojem delu niso »lepih, glatkih, viffokih, kunftnih, nouih oli nefnanih beffed iskali, Temuch te gmainske Crainske preprofte befede, kateri ufaki dobri preprofti sloueniz lehku more faftopiti«,² kot je zapisal Trubar in še poudaril: »Zaradi tega sem ostal kar pri kmetiškem slovenskem jeziku, kakor se govori na Raščici, kjer sem se rodil. Nenavadnih in hrvatskih besed nisem hotel primešavati niti si novih izmišljati.«³

Vtem ko je bila Trubarjeva črnolična podoba svojedobne slovenščine navzven in v nedognani splošnosti dokaj pravšnja, je bila v bistvu vendar nepresodna in skažena. Trubar in drugi začetniki slovenskega pismenstva iz svojih omejenih okoliščin namreč nikakor niso mogli vsevprek poznati in pravilno presoditi slovenskega jezika v celoti in v prvotnem nepokvarjenem jedru. Trubarju npr. tudi ni šlo pri njegovem pisanju toliko za lepo in čisto slovensko besedo, kolikor za duhá, resnico, pravo vero in sveto krščansko življenje, »sakai ta muzh fuetiga Euangelia inu nashe Isuelizhane, ne ftoy vlepah ofertnih beffedah.«⁴ Isto odločno mišljenje je povedal Trubar zlasti še v pismih z dne 8. in 10. marca 1560, ki ju je pisal wittenberškemu vojvodi Krištofu in somišljenikom v Ljubljani spričo neugodne jezikovne ocene njegovih knjig od nekega dunajskega cenzorja — »nemara je to doktor Scalichius«, je menil Trubar — ki je zavračal v njih nemčizme, kakor so npr. gnada, trošt, nuz, ajdi. Trubar je dal namreč vsem vedeti, »da hoče imeti za arbitre in sodnike samo Kranjce, Spodnještajerce, Korošce, Istrane in one iz Slovenske marke, ne pa Bezjake, Hrvate, Čehe ali Poljake . . . , kajti besede, ki jih on [= cenzor] zametava, razume in jih rabi na Gorenjskem in Dolenjskem, okrog Celja, Slovenjega Gradca tudi preprosti človek, ki ne zna nemški. Nočem staviti in tolmačiti nikakršen vfrok za vrhah, miloft za gnada, pomilofardye za miloft, pogublene oli fgublene za ferdamnene, vtifsania za trofht, prid za nuz, fhuiot za leben, dedina za erbfzhina, plazhi[l]ju za lon, glas za fhityma etc . . . ostati sem hotel pri preprostem kranjskem jeziku.«⁵

Neposrednim, glavnim vzrokom za takšno neuravnovešeno razmerje protestantskih piscev do slovenščine je prišel do živega že Jernej Kopitar, ko je zapisal, da je pri starih slovenskih piscih nepotrebno nemčevanje v besedah in skladnji, če že ne opravičljivo, pa vsaj razumljivo: V osmem ali desetem

letu je tak poznejši pisec zapustil domačo hišo in odšel v mesto, kjer je takrat prevladoval in gospodaril nemški živelj ne le v šolah, marveč kar nasploh. Slovenec s podeželja, kjer je bil izpostavljen sicer nekoliko manj nemškemu vplivu, že tako ni bil trdno zasidran v dobri slovenščini, v mestu pa je v danih okoliščinah moral podleči gospodarici Tevtoni.⁶ Ni čuda, da je vse to na veliko odsevalo v slovenskem pismenstvu. Res je, da so slovenski protestantski pisci in drugi za njimi pisali večji del nemčizmov v slovenščini čisto po nepotrebnem, a pisali so jih pod tedajšnjo neizogibno silo razmer, manj pa iz nepreudarne lagodnosti ali celo prav namerno.

Pozneje bomo navedli nekaj primerov, ki pričajo, da so se slovenski protestantski pisci sčasoma sicer zavedali slabosti, kot je omenjal pozneje Kopitar, bolj ali manj že sami, a se jih niso mogli rešiti. Mladi Sebastijan Krelj z Vipavskega je prvi očitno pokazal in povedal, da je spomislil »tudi na vezh nafhiga imena inu iesika Lüdy kijr fo okuli naf, Dolence, Iftriane, Vipavce. & c. Kateri fkoraj povfod zhihtfêhi flovenfki govore, kakòr mi po Kraniu in Korofhki deshe-li«, in da je zato treba pisati »nekar kakòr ôzhe vľaki v fvojï Vaffi alli Méftu imeti«.⁷ Tudi vrh slovenskega protestantskega pismenstva, Dalmatinova Biblia iz l. 1584, ima v slovenščini marsikatero odliko pred drugimi deli slovenske protestantske književnosti.

Z doslejšnjimi ugotovitvami o slovenščini, ki je iz jezika, kakršnen se je govoril predvsem med preprostimi, prehajala v knjižni jezik, hočemo zavriniti še nedavno ponavljana, na zunaj sicer »znanstveno dognana« mnenja (npr. vseučil. prof. Eberharda Kranzmayerja), ki po ne posebno prikritem ovinkarstvu hočejo povedati, da so se Slovenci že v zgodnjem srednjem veku mogli sporazumevati samó s pomočjo izposojenk iz nemščine ter iz drugih sosednjih obrobnihih jezikov; sam njihov jezik pa da je zmožel le najpreprostejše slovensko besedje. Nihče ne bo trdil in dokazoval, da Slovenci v tisoč letih od svoje naselitve do prve tiskane slovenske knjige l. 1550 v jezik niso prevzeli tudi tuje navlake; saj tak sposojevalni proces ni bil, v večji ali manjši meri, prihranjen nobenemu narodu v soseščini drugih. Nikomur pa zato ni prišlo na misel, da bi npr. Srbe, Madžare, a tudi Nemce same itn. ter njihov jezik hotel brisati iz seznama samobitnih narodov. Zaradi tistih jezikovnih nemčizmov v slovstvu do prve polovice 19. stoletja in še nekaj desetletij čez naj bi veljalo to le za Slovence! Trubar in drugi protestantski pisci so morali od danes na jutri čisto nepripravljeni in nepoučeni prevreči slovenščino iz vsakdanje rabe v pisano in tiskano pismenost in glede tega njihovo neizpodbitno veliko zasluženje niti do zdaj še ni prav ovrednoteno. Če kdo, je Kopitar odločno povedal⁸, v kakšnih okoliščinah so se znašli Trubar in drugi, ko so prišli v roko pero. Zato ni samo krivično, marveč je naravnost zlobno, če kakšen Kranzmayer zaradi njihovih in poznejših nemčizmov Slovencem in slovenščini posredno ali izrecno odreka narodno ter jezikovno samoniklost, jih ponižuje na nekak jezikovni odčesek drugega naroda, slovenščino pa celó vzporeja kar meni tebi nič z »vindišarskim« poganjkom nemščine.

Takih neznanstvenih podtikanj se morejo znebiti samó tisti, ki ne poznajo osnovnega razvoja slovenskega jezika in ne vedo za lepo slovensko besedo v brižinskih spomenikih, kjer je le sem pa tja kaj tujega.

* * *

Trubar je že v *Abecedariumu* l. 1550 na listu A_{III}^v napisal v abecednem zaporedju 86 slovenskih besed: tu so poleg svetniških imen tudi besede kakor

doctor, elfha [= jelša], gofpodar, golob, Hyfha, hiter, hlad, hudoba, kruh, kafha, kurba, lulca [= ljuljka], norez, oflyza, prepelyza, voda, yadru, yug, yuterna. Besedam ni pripisan latinski ali nemški pomen. *Ta Trubarjeva »Imena« moramo imeti za zarodek zapisanega slovenskega besednega zaklada. V Abecedariumu l. 1555 je na listu A₂^v, A₃^r Trubar pomnožil »Imena« še za sedem besed, npr. Kreg, Rutiza, Vusta, Yok, a v tretji izdaji Abecedariuma l. 1566 je ostalo na listu A_{III}^r, v le 66 »Imen«, ki so večidel druga ko v Abecedariumu l. 1550 in 1555, npr. berizhka, cirkel, grecica [= gorčica = ogrščica?], hudizh, hudezhiza, mraula, nuzh, offelnik, ribizhka, fludi, terft, zhofitel.*

Otrozhia Biblia Sebastijana Krelja iz l. 1566 ima samó v slovenskem delu že prvi kratek latinsko-slovenski seznam 24 besed, Vocabula, na listu A₃^r, in sicer: Deus Bog, Coelum Nebo, Stella Svèsda, Luna Luna, Terra Semla, Vita Shivot, Mors Smèrt, Anima Dulha, Domus Hilha, Fäilia drushina, Vrbs Mefto, Ara Grad, Aqua Voda, Mare Morie, Homo zhlovik, Corpus Telo, Pater Ozha, Filius Syn, Mater Mati, Filia Hzhi, Vila Vaf, Regio Deshela, Rex kral, Regnum Kralevstvo.

Stvarjalci ter vodilne osebe slovenske protestantske Cerkve in tiska so sprevideli kmalu potem, ko so se lotili svojega dela, da je sama Kranjska preozko področje za njihovo veliko zamisel. Trubar želi milost, mir in vse dobro »vsem pobožnim kristjanom, ki prebivajo v deželi Kranjski, Spodnještajerski, Koroški, na Krasu, v Istri in v Slovenski marki, naj bodo kateregakoli stanu«,⁸ hkrati pa zagotavlja svoje bralce: »Pri tem prevajanju sem se potrudil glede besed in sloga, da bi ga utegnil z lahkoto razumeti vsak Slovenec, bodisi Kranjec, Spodnještajerec, Korošec, Kraševac, Istran, Dolenjec ali Bezzjak.«⁸ Pri teh naštevanjih je Trubar pač mislil vse Slovence z različnimi narečji. Z Bezzjak je menil Trubar kajkavce, tj. »Slavonce, ki jim sicer pravijo Bezzjaki; imajo skoro ogrske in hrvatske navade in lastnosti, se vedejo glede vere v vsem kakor Hrvati, le da bero njihovi duhovniki mašo latinski in da daleč romajo.«⁹ Kajkavci so cerkvenopravno spadali sicer vedno pod zagrebško škofijo, a glede jezika so jih imeli takrat za Slovence. Pojem Bezzjak, Bezzjaki pa že pri slovenskih protestantskih piscih ni bil enoten. Takó je npr. A. Bohorič pri naštevanju Slovanov zapisal, da je le-teh »na Spodnjem Štajerskem precejšnje število: tu se posebej nazivajo Slovence (po domače jim pravijo Bezzjaki)«. ¹⁰

Trubar, ki — kakor je sam povedal — ni »zna(l) hrvatski ne brati ne pisati«, ¹¹ se je zlasti trudil, da bi se razširil protestantski nauk s tiskom ne le med Slovenci, temveč v hrvaškem jeziku tudi pri Hrvatih. Med prvimi sadovi teh prizadevanj je bilo npr. hrvaško navodilo v Kreljevi *Otročji bibliji* l. 1566, ki ga je verjetno napisal Hrvat Matija Flacius Illyricus, vtem ko prejšnjih in poznejših samostojnih hrvaških protestantskih tiskov ne omenjamo. Podmena pa, »da je Trubar kojim slučajem i srećom došao na Rijeku u hrvatsku školu, naučio bi bio hrvatski i glagolicu, te zacijelo ne bi poslije pisao svojih knjiga slovenskim jezikom već hrvatskim. Tako bi on osnovao Hrvatima i Slovencima jednu literaturu, koja bi se možda i do dandanas održala«, ¹² ni utemeljena.

Po prej navedenih preskromnih Trubarjevih in Kreljevih posebnih zapisih nekaterih slovenskih besed je šele Jurij Dalmatin dodal v *Pentatevhu* — *Bibliji*, ki jo je natisnil l. 1578 J. Mandelc v Ljubljani — »na konznu en *Regishter*, vkaterim fo, sa Haruatou inu drugih Slouenou volo, nekotere Krainske inu druge beffede vnih iesik ftoalmazhene, de bodo lete, inu druge nashe Slouenske Buque bule saftopili«. ¹³ Na treh straneh je Dalmatin, verjetno že ob sodelovanju

A. Bohoriča, sestavil nekaj slovarček, kjer je 205 besed iz Biblije — Bučar, n. m. 202, je zapisal: »oko 200 večinom germanizovanih riječi dalmatinskohrvatskim riječima«! — »stolmačil« še za »druge Slovence« in Hrvate, npr.: Gaffa. Vliza, Gelu. Sholtu, Korba. Koshniza, Koshara, Lintuor. Posoy, Drakun, Malik. Kip, Idol, Boluan, Oftrupiti. Ozhemeriti, Part. Velum, Saslon ali Sastor, Opona, Plesfati. Raiati, Tanzati, Vahta. Strasha, Viroftuua, Vrshah. Vfrok. Zopra. Zhara itn. Ta sicer neznatni prvi slovenski slovarček je za presojo slovenskega jezika v 16. stoletju mimo svojega namenka važen predvsem zato, ker kaže, da bi bili slovenski protestantski pisci lahko pisali slovenščino večji del že brez nemčizmov, ko bi se bili mogli določno zavedeti svojega odgovornega dela, a čas za takšno že kar revolucionarno prebujenje in doumetje je bil še zelo daleč. Izpričuje pa nam prvi Dalmatinov *Regishter*, da so bile besede kakor npr. gasa, gel, pild, tancati, brez tadla, rinka, šnajcer, vahta, uržah, cagati itn. popolnoma nepotrebne, ker so že tedaj vedeli, da imamo zanje slovenske ali slovanske besede ulica, žolt, kip, plesati, brez prigovora, obročec, usekalnik, usekač, straža, vzrok, zdvojiti.

Adam Bohorič je svojemu abecedniku latinskega, nemškega in slovenskega jezika (*Elementale Labacense*) dodal še slovarček *Nomenclatura trium linguarum*, kjer je bila slovenščina prvič enakovredna latinščini in nemščini. Omenil je *Elementale* že V. Vodnik v *Geschichte des Herzogthums Krain* l. 1809, str. 45.¹⁴

Iz večletnega Bohoričevega sodelovanja pri slovenskih protestantskih tiskih, zlasti pri Dalmatinovih, predvsem pa še iz zapisniških opomb pri delu revizijske komisije za Dalmatinovo Biblio, kjer jo »kot najboljši Slovenec zelo veliko pomagal«,¹⁵ so nastale Bohoričeve *Arcticae horulae*.

Poleg latinsko pisanega predgovora v tej slovnici, ko »tja do naših prepoditeljev ga ni bilo slovenskega človeka, ki bi bil s tako vnemo in ljubeznijo pisal o svojem jeziku in rodu«,¹⁶ pa je glavni pomen zdaj izgubljenega Bohoričevega *Nomenclatorja* in njegove ohranjene slovnice v njunem lepem in bogatem slovenskem besednem zakladu. *Arcticae horulae* s svojimi *Exempla masculini, foeminini et neutri generis*, str. 48—63, ter *Verba primi, secundi et tertii ordinis* med str. 114—151, stvarjajo zares prvi pravi slovensko-latinsko-nemški slovar: tu je slovenščina nasproti latinščini in nemščini prvič na prvem, poudarjenem mestu, kar se potem do Pohlinovega *Besedisha* l. 1781 ni več zgodilo, če rokopisnega *Kranjskega besedišča pisanega* iz druge polovice 17. stol. ne upoštevamo. Poleg slovarko abecedno urejenega slovenskega besedja pa so še številni slovenski primeri in lepe rečenice med latinskim slovnicihim besedilom prepolni žlahtnega slovenskega besednega zrnja, takó da nam je ohranjena v Bohoričevi slovnici, poleg tiskov samih, dokaj dobra podoba takratne začetne knjižne slovenščine.

Višek prizadevanj slovenskih protestantskih piscev za uspevanje slovenščine in njeno kolikor mogočo prilagoditev vsem slovenskim narečjem, takrat vštévši še kajkavsko, delno pa tudi Hrvatom, je *Biblia* Jurija Dalmatina. Dasi je slovenski prevod Biblije Dalmatinovo delo, so pa obrobne jezikovne opombe, zlasti pa »REGISTER Nekaterih besed, katére, Crajnŕki, Corofhki, Slovenŕki ali Bezjázhki, Hervázki, Dalmatinsŕki, Iftriansŕki, ali Crafhki, se drugázhi govore«, najbrž plod vzajemnega dela članov preglednega odbora. Zares, Dalmatinova *Biblia* »po bogastvu izraza, preprostem, a vendar izklesanem in gladkem slogu predstavlja jezikovno umetnino, ki je dolgo nihče ni prekosal«. ¹⁶ Zavriniti pa

je treba nekdanje zmotno mnenje, češ da »se pri izdavanju Biblije ponajviše i opet pomišljalo na Hrvate«, ker za to niti nekaj obrobni opomb niti REGISTER, ki da »sadrži 650 hrvatskih riječi«, niso nikakršna opora.¹⁷

Dalmatinov »Register nekaterih besed« na koncu Biblije ima na 13 straneh, listi Cc₃^b — Dd₃^b, skupaj 755 iztočnic ali gesel. Slovenske narečne besede, ki se ločijo od »kranjskih«, so pač lahko prispevali posamezni člani revizijske komisije, iz slovenskega koroškega narečja, npr. predikanta Bernard Stainer in Janž Fašang, hrvaške izraze pa sta lahko povedala Matija Živčič in Janez Schweiger. Za »slovenske ali bezjačke« besede ni bilo v komisiji posebnih izvedencev, verjetno pa sta jih največ vedela Dalmatin in Bohorič, ki je po mnenju J. Riglerja (JiS XII, 104—106) sploh glavni avtor Registra. V stolpcu »slovenski ali bezjački« namreč niso samo besede iz kajkavskega narečja, marveč najdemo le-te tudi v slovenskih spodnještajerskih in prekmurskih narečjih. O »slovenskih ali bezjačkih« izrazih v Registru, ki so drugačni od hrvaških, je napisal že Jernej Kopitar v *Glagolita Clozianus* »Appendix tertia: fonus o Pseudocratorum interamnensium«, tj. Dodatek tretji: glas o pri nepravih Hrvatih v Medmurju, ki so jim za Jurija Dalmatina Kranjci rekali Bezjaki — Hos Georgii Dalmatini tempore (1550) Carnioli Besjacos vocabant.¹⁸

Hieronim Megiser je bil prvi, ki je na podlagi do zdaj obravnavanih raztresenih slovarskih drobcev v delih slovenskih protestantskih piscev kakor tudi njihovih spisov samih ter delno še po dokajšnjih ustnih virih postavil poleg treh starih jezikov slovenščino na vsem vidno mesto. Megiser je imel dovolj prilike, da se je s Slovenci in slovenščino seznanil na kraju samem, na Reki, kjer je živel nekaj časa s Khislovimi, pa še s hrvaščino. Kot zelo izobražen človek in humanist širokih razgledov, ki so mu bili jeziki in zgodovina posebno pri srcu, je od svojih 42 del napisal Megiser med prvimi nemško-latinsko-slovensko-italijanski slovar; z naslovom *Dictionarium quatuor linguarum* ga je natisnil l. 1592 v Gradcu Janez Faber.* Komaj po 42 letih obstajanja slovenske pismenosti, je Megiser s prvim obsežnejšim natisnjenim slovarjem potrdil pred domačini in tujim svetom veljavnost ter sloves slovenskega jezika. V slovarju je bila poleg že zdavnaj uveljavljene latinščine, nemščine in italijanščine prvič popolnoma enakovredno upoštevana tudi slovenščina z 8575 besedami. Čeprav je izčrpal Megiser za svoj besednjak skoraj docela slovensko in hrvaško besedje, ki ga je posebej zaznamoval s Cr.[oatice], iz Registra v Dalmatinovi Bibliji in iz Bohoričeve slovnice, je vendar vknjižil v slovar tudi veliko slovenskih besed, ki jih je sam nabral zunaj jezika slovenskih protestantskih piscev. Takó Megiserjev slovar iz l. 1592 kakor njegov s slovenskimi besedami pomnoženi in izboljšani *Thesaurus Polyglottus*, ki ga je izdal l. 1603 v Frankfurtu ob Meni na 1583 straneh z več ko 8000 latinskimi gesli, sta bila zelo iskana in uporabljana pri slovenskih piscih 17. in 18. stoletja. Slovstveni zgodovinarji in Megiserjevi življenjepisci sicer poročajo, da je izšel drugi neizpremenjeni natis Dictionariuma l. 1608 (Murko, n. m. 2₂ : 1603!)¹⁹ v Frankfurtu ob Meni, drugi, prav takó neizpremenjeni, natis Thesaurusa l. 1613 tudi ravno tam; vendar za to, da sta bili ti drugi izdaji res natisnjeni, niso navedeni nikjer dokazni izvodi ali podatki, le V. Dukac je zapisal, da je bila nova izdaja Thesaurusa v l. 1613

* Primerno veliki pomembnosti Megiserjevega *Dictionariuma* iz l. 1592 bo vsakogar, ki mu je pri srcu slovenski jezik, le-tega poznavanje in razvoj, razveselila novica, da je izšel *Dictionarium* l. 1967, v založbi Otona Harrassowitza v Wiesbadnu in v priredbi Annelies Lägroid iz Saarbrückna, v popolnem posnetku, a hkrati kot preobrnjen slovensko-nemško-latinski slovar z bogatimi jezikovnimi dopolnili in opombami.

»knjižarska dosjetka [= domislica], jer je knjiga ista, samo je nanovo štampan natpisni list i dodana mu bilješka »secunda editio« (Rad JAZU, knj. 231 (1925), str. 121).

Drugo izdajo — po prednjem tretjo — Dictionariuma iz l. 1592, ki je bila natisnjena l. 1744 v Celovcu, pa — natančno vzeto — nikakor ne moremo več imeti za Megiserjev slovar. Res so tudi v ta slovar, razen devetih, prevzete vse nemške iztočnice iz prve izdaje, a obseg slovarja l. 1744 je pomnožen za 450 strani in za 12.613 slovenskih besed, nekaj le-teh, ki so v slovarju l. 1592, pa je izpuščenih. Ureditev slovarja iz l. 1744 je povsem drugačna od one v l. 1592; glavni poudarek v slovarju l. 1744 so zlasti rečenice s slovenskim koroškim narečnim besedjem, ki ga prva izdaja sploh nima.²⁰ Posredno pa je Megiser tudi po tej izdaji zelo vplival še na slovenske slovarnike 18. in celó 19. stoletja. Jernej Kopitar se je npr. zanimal takó za Megiserjev Dictionarium iz l. 1592 in 1744, kakor tudi za Thesaurus Polyglottus, glede katerega je 23. januarja 1809 posebej pisal S. Zoisu v Ljubljano, da naj ga Vodnik po izvodu v Semeniški knjižnici v Ljubljani poblíže opiše v njegovi slovnici.²¹

Megiser je s slovarjema iz l. 1592 in 1603 kaj lepo in častno sklenil pomembno dobo slovenskih protestantskih piscev, ki so v kratkem času petdesetih let stvarjali skoraj iz nič Slovincem knjižni jezik. Kljub vsem pomanjkljivostim je v Dalmatinovi Bibliji l. 1584, ki je postala temelj slovenske književnosti, bila slovenščina že takó dognana, da je moral še l. 1808 Kopitar zanosno zapisati: »O da, vrli Bohorič! Tebi in tvojim prijateljem se mora naš jezik zahvaliti, da je takoj pri prvem pojavu prinesel s seboj tisto slovnico pravilnost in doslednost, ki ju drugi jeziki še ne dosežejo po mnogih oblikovanjih in spremembah.«²² Četudi še z neprevejanim slovenskim besednim zakladom, sta Megiserjeva slovarja vendarle nadvse dostojno in uspešno zaključila to veliko dobo v zgodovini Slovencev.

Žal, lepo začetega Megiserjevega slovarskega dela nihče ni nadaljeval; kajti ko bi ga bil, »bi bil kranjski leksikograf zajel kakor z mrežo vse jezikovno bogastvo, nobena fraza se mu ne bi bila izmuznila! Naši slovenski bratje na vzhodu in jugu, ki nas imajo kar za že povsem ponemčene, in mi sami bi ostrmeli nad našim starim pododovanim bogastvom!«²³ Alasia da Sommaripa *Vocabolario Italiano e Schiauo* iz l. 1607 nikakor ni bil nadaljevanje začetega leksikografskega dela slovenskih protestantskih piscev. Drugi dobronamerno in z veliko vnemo ter skrbjo napisani slovenski besednjaki so ostali in so še dandanašnji le rokopisni, zakopani slovenski besedni zakladi. Da opomnimo na najvažnejše: *Kranjsko besedishe pisano*; *Dictionarium latino-carniolanum vel carniolicum* (okrog l. 1680—1688) M. Kastelca; slovensko besedje — več ko 20.000 besed — ki ga je napisal na obrobja Dasypodijevega Dictionariuma iz l. 1592 Gregor Vorenc in le-tega obširni *Dictionarium Latino-Carniolicum*, oboje iz časa okrog l. 1695—1710; najzajetnejši *Dictionarium trilingue Latino-germanico-slavonicum, in posteriori parte Germanico-slavonico-latinum*, z več dodatki, p. Hipolita iz l. 1711—1712. Šele preurejena izdaja Megiserjevega slovarja iz l. 1592, ki je izšla l. 1744 v Celovcu, in potem Pohlinovo *Tu malu besedishe* l. 1781, sta začela po 152 in 189 letih drugo dobo tiskanih slovenskih slovarjev.

OPOMBE

¹ Trubar, Ta prvi deil tiga Noviga Testamenta. Tubingae 1557, A III v, B r — M. Rupel, Slovenski protestantski pisci (dalje M. Rupel). Ljubljana 1934, 20. — ² P. Trubar, Ta evangeli Svetiga Matevsha. 1555, Asr. — ³ P. Trubar, Ta prvi deil . . . C v — M. Rupel, 26. — ⁴ P. Trubar, Ta Evangeli Svetiga Matevsha, n. m. — ⁵ M. Rupel — B. Saria, Primus Truber. München 1965, 126—127. — ⁶ Grammatik der Slavischen

Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark. Laibach 1808, 53—55. — ⁷ S. Krelj, POSTILLA SLOVENSKA. 1567, VI v VII r. — ⁸ P. Trubar, Ta prvi deil . . . A II r, C v — M. Rupel, 17.26. — ⁹ P. Trubar, Glagolski prvi del Novega Testamenta. 1562. Vorred. — B II v, B III r — M. Rupel, 58 — ¹⁰ A. Bohorič, Arcticae horulae. Witeberge 1584. Praefatio [15]; — M. Rupel, 228. — ¹¹ P. Trubar, Ta prvi deil . . . B r — M. Rupel, 20. — ¹² Fr. Bučar, Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije. U Zagrebu 1910, 68. — ¹³ J. Dalmatin, Bible tu ie, vflga Svetiga Pifma perui deil. U Lublani 1578. — ¹⁴ Fr. Kidrič, Bohoričev Elementale Labacense cum Nomenclatura. ČJKZ IV, 1, 128—130; V. Schmidt, Pedagoško delo protestantov na Slovenskem v XVI. stoletju. Ljubljana 1955, 176, 213. — ¹⁵ Fr. Kidrič, Dalmatin J., SBL I, 120. — ¹⁶ M. Rupel, XXXII, XXXVI. — ¹⁷ Fr. Bučar, n. m. 202. — ¹⁸ Vindobonae 1836, LXX — LXXI. — ¹⁹ M. Murko, Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven. Prag und Heidelberg 1927. — ²⁰ J. Stabéj, Iz zgodovine slovenskih slovarjev. JIS IX-1/1964, 68—72. — ²¹ Fr. Kidrič, Zoisova korespondenca 1808—1809. Ljubljana 1939, 132—133; — Grammatik der Slavischen Sprache . . . 1808, 435—438. — ²² Grammatik . . . , XL. — ²³ N. m., 56.

Zapiski, ocene in poročila

PREGLED RUSKE KNJIŽEVNOSTI DO GOGOLJA

Zgodovinski pregled ruske književnosti je literarna zgodovinarica Vera Brnčič zasnovala v treh knjigah. Tretja knjiga je izšla pri Mladinski založbi kot peti zvezek knjižnice Kozmos že leta 1962. Zdaj je pred nami prva: sistematični pregled ruske književnosti od vznika do romantike.*

Za slovenskega bralca in ljubitelja ruske književnosti je ta prva knjiga še posebej zanimiva: seznanja ga s književnim dogajanjem v obdobjih t. i. stare ruske književnosti (11.—17. st.), druge polovice sedemnajstega in osemnajstega stoletja. Avtoričin pregled je predvsem priročnik strokovnih informacij o glavnih obdobjih in strujah ruske književnosti do Gogolja, o najpomembnejših predstavnikih in delih tega časa. S tem pa seveda ne trdimo, da je avtorica napisala samo posebne vrste kritično bibliografijo; sam sociološki pristop h gradivu je zahteval bolj vsestransko obravnavo.

Vera Brnčič se v svojem pregledu ustavlja celo ob vprašanju periodizacije novejšje ruske književnosti: zavrača v sovjetski literarni znanosti deloma še vedno aktualno periodizacijo, ki se naslanja na znano Leninovo delitev revolucionarnega gibanja na tri razdobja. S trditvijo, da je pri tej periodizaciji »najbolj nejasno prav vprašanje realizma kot literarne struje« (str. 116), opozarja na specifične zakonitosti književnosti kot posebnega področja duhovne nadstavbe. Vendar pri tem zaide v neko drugo skrajnost. Pri razmišljanju o najpomembnejših ustvarjalcih prve tretjine devetnajstega stoletja poudarja znano dejstvo, da velike ustvarjalce ne moremo ukleniti v meje ene same literarne struje. Da se tudi njej ne bi pripetilo kaj podobnega je sprejela precej shematično periodizacijo po desetletjih. Podobna periodizacija je npr. tudi v znani zgodovini ruske književnosti devetnajstega stoletja, ki jo je uredil D. N. Ovsjaniko-Kulikovski¹. Taka periodizacija sicer upošteva, da umetnosti kakega pesnika ne moremo enačiti z značajem in posebnostmi kakega obdobja in da umetniško delo ne more biti idealno utelešenje nadindividualnih umetnostnih potez, vendar hkrati zanemarja načelo, ki ga je lepo izrazil Benno von Wiese, da obdobja niso substance, ki bi jih lahko kvantitativno merili.² Če upoštevamo kot temeljno načelo vsake literarnozgodovinske periodizacije »prikaz človeka v književnosti«³ in s tem v zvezi stil, književne norme in težnje danega obdobja, bi npr. obdobje od leta 1820 pa do 40-ih let minulega stoletja lahko brez predsodkov imenovali »dobo romantike«, še posebej zato, ker rezultati raziskovanja literarnega dogajanja v tistem času zahtevajo tako oznako. Naj navedem nekaj dokazov.

Na začetku 20-ih let 19. stol. so nastale »južne« pesnitve A. S. Puškina, ki so afirmacija romantike v ruski književnosti. Za 40-a. leta pa ne bi navajal dejstva, da se šele takrat uveljavi naturalna šola, ampak bi navedel ugotovitve V. V. Vinogradova, ki nastanek realizma povezuje z diferenciacijo značajev v literarnih delih po razrednih, poklicnih in drugih jezikovnih posebnostih. V. V. Vinogradov ugotavlja, da Puškinov stil »ne sega daleč preko mej nacionalne norme knjižnojazykovnega izraza, ki se

* Vera Brnčič, Ruska književnost do Gogolja, Kozmos XXIV, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1966.

je takrat oblikovala«, in da so Puškinovem stilu tuji postopki socialno jezikovne, polklicne in narečne karakterizacije. Takšno karakterizacijo Gogolj sicer pozna, vendar so tudi njegovi značaj brez »notranjega psihološkega samorazkritja« v govoru, kar je značilno za analitično oblikovanje notranjega sveta značajev v delih, ki so jih sredi 40-ih let 19. stol. ustvarili pisatelji, kot so F. M. Dostojevski, N. A. Nekrasov, D. V. Grigorovič, I. S. Turgenjev in drugi.⁴

Tako nas ne bo motilo dejstvo, da je A. S. Puškin napisal realistični roman Evgenij Onjegin v obdobju, ki je po svojih splošnih značilnostih še vedno romantika. Zgodovinska raziskovanja književnosti nam namreč vedno znova razkrivajo, da se v kaki dobi prepletajo s prevladujočimi (ruski formalisti bi rekli dominantnimi) pojavi tudi nasledki tradicije in težnje, ki nakazujejo prihodnost. Z enotnim merilom pri izbiri poimenovanj za posamezna obdobja od klasicizma do romantike (klasicizem, predromantika, romantika) bi knjiga bila bolj pregledna, pa tudi specifičnost književnega dogajanja bi v uvodnih poglavjih prišla bolj do izraza.

Periodizacija t. i. starejše ruske književnosti in prehodnega obdobja od druge polovice 17. stoletja do nastopa ruskega klasicizma (okoli leta 1730) je dosledneje izpeljana. Avtorica upošteva posebnosti ruskega kulturnozgodovinskega dogajanja v tem obdobju, ko se je književnost razvijala »vzporedno z drugimi institucijami in oblikami družbenega življenja«⁵ (str. 5) in sprejema periodizacijo, ki meje socialno-političnih sprememb postavlja za meje posameznih obdobj književnega razvoja (Literatura Kijevske Rusije, Literatura v posameznih ruskih pokrajinah od srede 13. do konca 14. stoletja itd.). V novejših literarnih zgodovinah, ki obravnavajo t. i. staro rusko književnost sicer zasledimo periodizacije, ki vsaj na videz bolj upoštevajo posebnost jezikovnega izraza. Dmitrij Čiževski na primer v svoji knjigi History of Russian Literature⁶ nakazuje tako rešitev. Dobo od 11. stol. do srede osemnajstega deli na naslednja obdobja: Predzgodovinsko obdobje, Obdobje stilne preprostosti (Zgodnji srednji vek), Čas okrasnega stila (12.—13. stoletje), Obdobje duhovnih bojev, Moskovska književnost, Barok. Toda taka periodizacija ni samo neenotna (ob stilni označbi dveh obdobj so poimenovanja, ki izvirajo iz cerkvene in politične zgodovine, in še termin iz umetnostne zgodovine), ampak tudi eklektična: ornamentalni stil je morda še bolj značilen za t. i. moskovsko književnost kot za književnost 12. in 13. stoletja.

Ob ugotovitvi, da se stara ruska književnost ni razvila v samostojno obliko človeške zavesti, avtorica upravičeno navaja mnenje nekaterih ruskih literarnih zgodovinarjev,⁷ da »besedne umetnosti kot samostojnega področja duhovne tvornosti ruski srednji vek tako rekoč ne pozna« (str. 6). Vera Brnčič pa kljub tej trditvi ne ostane samo na področju kulturne zgodovine, marveč skuša razkriti ali pa vsaj nakazati ustvarjalni napor največkrat anonimnih in psevdonimnih piscev, ki so skušali svojim mislim in čustvom najti najustreznejši besedni izraz. Avtorica meni, da imajo nekateri teksti celo umetniško vrednost (str. 6). Te svoje zanimive teze pa žal ni razvila, temveč ostaja pri precej splošnih ugotovitvah. Za stil spomenikov iz dobe Kijevske Rusije (11.—13. st.) trdi, da je »pretežno liričen« (str. 23). Stil Pripovedi o Borisu in Glebu sama avtorica primerja s stilom ruskih bilin. In če potem še naštejemo nekatere najvažnejše književne spomenike iz tega obdobja, o katerih avtorica razmišlja (npr. Povest vremennyh let (letopis), Romanje igumena Daniila v sveto zemljo, Nauki Vladimira Monomaha) se upravičeno vprašujemo, kje je v stilu vseh teh spomenikov tista »pretežna liričnost«? Letopisni stil je znano pripovedno epski, a tudi v besedilu Romanje igumena Daniila so osebna čustva zastrta, kot so v večini spomenikov tega obdobja; zato lahko govorimo samo o nekaterih lirskih prvinah in ne o »pretežno liričnem« stilu. Stvarnejša stilna analiza književnih spomenikov bi pokazala, da je npr. za letopis značilna stilna pisanost in zapletenost, ki ne izvira samo iz kompilacijskega značaja letopisa, ampak iz oblikovane manire, ki je bila aktualna v srednjem veku. Svojevrsna pisateljska etiketa je zahtevala od piscev določene stilne sheme, ki so bile prilagojene fevdalni družbeni in stanovski lestvici ter pogojene z nazorom srednjega veka o svetništvu, o hudiču, o dobrem in zlem, o idealnem knezu in junaku, o motivih napadov tujih ljudstev na Rusijo, o vzrokih naravnih nesreč in podobno. Če je srednjeveški pisec pisal o svetniku, se je moral podrediti določenim hagiografskim shemam, če je poročal o vojaškem življenju, je moral uporabljati ustrezne ustaljene stilne obrazce. Seveda to ne pomeni, da srečamo hagiografske sheme samo v žitjih in vojaške stilne obrazce v vojaških povestih. V stari ruski književnosti namreč nimamo toliko opraviti s šabloniziranjem posameznih književnih vrst, ampak bolj s stilno etiketo, ki zahteva šabloniziranje posameznih tem.⁸

Primerjava stila Slova o polku Igorjevem s temi splošnimi značilnostmi ruskega pismenstva 11.—13. stoletja bi nazorneje pokazala izjemno umetniško vrednost tega spomenika. Avtorica to izjemnost zelo poudarja in jo povezuje z »umetniškim posploševanjem«. Vendar pa je pri tem nekoliko nejasna. Na strani 22 piše: »Spočetka ruska književnost ni poznala posplošenih oseb in pojavov. Svoje umetniške posplošitve vežejo z določenimi ljudmi in dogodki.« Izraz »umetniška posplošitev« rabi v pomenu, ki ga ima ruski termin »obraznoe obobščeniye« (posplošitev, tipizacija individualnih, konkretnih podob iz življenja).⁹ V istem pomenu je zapisan tudi na strani 53. Po avtoričinem mnenju naj bi bila prav »umetniška posplošitev« tista značilnost, ki loči književnost prehodnega obdobja (druga polovica 17. stoletja) od stare ruske književnosti. Vera Brnčič se tako približuje precej obrabljeni tezi, ki jo v uvodnem poglavju k prvemu zvezku akademske literarne zgodovine nakazuje D. D. Blagoj: »...v celoti se začena ruska književnost oblikovati v svoji specifikici kot umetniško posplošeni odsev resničnosti, kot besedna umetnost približno od 17. stol. dalje.«¹⁰ Ko obravnava Slovo o polku Igorjevem pa avtorica na že navedeni strani nadaljuje: »V pesnitvi o Igorjevem pohodu pa tako posploševanje že imamo, dasi v fantastičnem, skorajda mitološkem planu: pevec Bojan je simbol—posplošenje umetniškega ustvarjanja, dekle Krivica, ki z labodjimi perutmi prežene srečo iz ruske dežele, poseblja nesrečo...« V tem primeru se termin »umetniška posplošitev« rabi kot sinonim za simbol (pevec Bojan) in alegorijo (dekle Krivica). Oba sama na sebi pomenita izviren pojav v stari ruski književnosti kijevskega obdobja, samo kot simbol in alegorija pa nista v tem obdobju nobena novost.¹¹

Nenatančna uporaba izrazja zavaja bralca v dvoumnosti tudi v poglavjih o Maksimu Greku in I. A. Krilovu. Avtorica omenja neke pomembne spise Maksima Greka, »v katerih je poljudno razložil osnove tedanje literarne teorije« (str. 42). Ti spisi pa so samo praktični napotki, kako je treba pisati in kako lahko ločimo človeka, ki zna pisati od tistega, ki ne zna. Sem bi lahko prišeli tudi nekatere tekstne kritike (na primer kritike bogomilskih spisov, apokrifov in nekaterih drugih), zasnovane na takrat modernih načelih evropskega humanizma.¹² — »Sam Krilov je šel,« po avtoričinem mnenju, »mimo romantike — naravnost v realizem« (str. 83). Če so merila za realizem Krilova njegova satiričnost in dejstvo, da »se je že v zgodnjih delih pokazal odličnega opazovalca življenja in poznavalca ljudske govornice« (str. 83), bi morali imeti tudi klasicista La Fontaina, avtorja dvanajstih knjig Basni, za realista. Basnopisec Krilov je realist, če rabimo izraz realizem kot nezgodovinsko kategorijo — »realistična metoda«. Izraz realizem, uporabljen kot zgodovinska kategorija, nam take oznake za Krilova ne dovoljuje.

Pri Puškinu pogrešamo prikaz intimne lirike in njegove jezikovne sinteze, ki je osnova sodobnega ruskega knjižnega jezika. Puškinov »trezni humanizem« pri obravnavi Bronastega jezdeca Vera Brnčič med drugim označuje takole: »Evgenij je v usodo vdan revež, ki ga zbudi šele njegovo lastno in tuje trpljenje. Preprost človek zraste do takih dimenzij, da postane enakoverden protiigralec utelešenemu železnemu zakonu zgodovine — Bronastemu jezdecu.« Svoje razmišljanje avtorica sklene: »Železni koraki zgodovine so potepali še eno žrtev in spričo tega spoznanja postavlja pesnik zahtevno po neki višji pravičnosti — po resnično humanem odnosu do ljudi, pa čeprav le-ti niso tvorci zgodovine« (str. 167).

Pesnitev Bronasti jezdec podaja in tragičnem sporu med zgodovinsko nujnostjo in posameznikom — posplošenje zgodovinskega razvoja. Uvodno poglavje, nekakšna himna mestu, ki ga je dal zgraditi Peter Veliki, ima globlji pomen. Peterburg je simbol zmage Petra Velikega nad naravnimi silami, je simbol prerrojene Rusije. Pesnitev je napisana tudi kot polemika z Adamom Mickiewiczem, avtorjem pesnitve Oleszkiewicz in Spomenika Petra Velikega, v katerih je izpovedan negativen odnos poljskega pesnika do ruskega imperatorja. Peter Veliki v pesnitvi Bronasti jezdec ni opevan s tistim sijajem kot v Poltavi, saj so razkrite tudi temne strani njegovega dela, vendar je še vedno visoko nad svojim dozdevnim »protiigralcem«. Evgenij je žrtev progresivnega razvoja zgodovine, ububožan dvorjan, ki ga je zgodovinsko dogajanje obsodilo na propad. Njegov upor je nemočen. Puškin razkriva vso tragičnost v položaju svojega junaka, s podobo Evgenija povezuje tudi svoje dvome, vendar je nasproti usodi posameznika prosvetlensko nesentimentalen. V tem se približuje Goetheju, ki mu tragedije v malem svetu posameznika razodevajo nezadržni napredek v velikem svetu rodu. Kakor pri Goetheju (Faust) tako je tudi pri Puškinu takšno medsebojno razmerje med posameznim in splošnim v zgodovinskem dogajanju upodobljeno v baladni fantastiki. Zahteva po nekem že absolutnem humanizmu bi bila za Puškina zgodovinsko nestvarna in sentimentalna.

»Lermontov je pesnik mislec« (str. 181). Pogrešamo razlago etično filozofske ideje, iz katere izvira osrednji pesniški lik Lermontova — Demon, razlago pesnikovega pojmovanja zla in dobrega, sovraštva in maščevanja, ki po Lermontovu izvira iz iste-ga načela kot ljubezen. Sicer pa je poglavje o M. J. Lermontovu eno najboljših: avtorici je uspelo, da je podala bralcem zelo plastično podobo celotnega pesnikovega opusa. Znala je ločiti bistveno od nebitnega in s sproščenim, razumljivim podajanjem snovi pritegnila našo pozornost. Ta ugotovitev velja z nekaterimi omejitvami za knjigo kot celoto.

Poznavalca ruske književnosti motijo nekatere neljube napake, ki so se vrinile v Pregled važnejše literature. Tako na primer akademska Zgodovina ruske književnosti v treh delih pod uredništvom D. D. Blagoja ni izšla leta 1948, ampak je prvi zvezek izšel leta 1958, drugi leta 1963, tretji leta 1964. Prvi del nedokončane monografije v Puškinu B. Tomaševskega je sicer izšel leta 1956, toda drugi del je bil izdan šele leta 1961...

Med važnejšo literaturo sodijo tudi nekateri avtorji, ki niso iz sovjetskega in slovenskega območja: Adolf Stender-Petersen, že omenjeni Dmitrij Čiževski, Ettore Lo Gatto, D. Š. Mirsky...

Aleksander Skaza

¹ Istorija ruskoj literatury XIX v. Pod red D. N. Ovsjaniko — Kulikovskogo, t. 1—4, Moskva, 1908—1910. — ² Prim. Zdenko Škreb, Teoretske osnove literarnohistorijske periodizacije (v knjigi: A. Flaker, Z. Škreb, Stilovi i razdoblja, Zagreb, 1964, str. 121). — ³ Z. Škreb, n. m. str. 125. — ⁴ V. V. Vinogradov, O jazyke hudožestvennoj literatury, Moskva, 1959, str. 475—477. — ⁵ To posebnost ruskega kulturnozgodovinskega razvoja avtorica nekritično poslušuje. Prim. prvi odstavek Uvoda (str. 5)! — ⁶ Dmitrij Čiževskij, History of Russian Literature from the Eleventh Century to the End of the Baroque, 's Gravenhage, 1960. — ⁷ Prim.: N. K. Gudzij, Istorija drevnej ruskoj literatury, Moskva, 1966⁷, str. 8. — ⁸ Prim.: D. S. Lihacev, Literaturnye pamjatniki Kievskoj Rusi in Povest 'vremennyh let v knjigi: Hudožestvennaja proza Kievskoj Rusi XI—XIII vekov. Sostavlenie, perevody i primečanja I. P. Eremina i D. S. Lihaceva, Moskva, 1957, str. III—XII in 276—286. — ⁹ Prim.: L. I. Timofeev in N. Vengrov, Kratkij slovar' literaturovedčeskijh terminov, Moskva, 1958, str. 94. — ¹⁰ D. D. Blagoj, Ot redakcii (v knjigi: Istorija ruskoj literatury v treh tomah, Izd. AN SSSR, t. 1., Moskva—Leningrad, 1958) str. 7. — ¹¹ Simbolika in alegorije so značilne za prevode iz Biblije, za stil ruskega cerkvenega govornišva iz te dobe, npr. za pridige Kirila Turovskega, v katerih srečamo biblične alegorije in zapleteno simboliko. — ¹² Prim.: Dmitrij Čiževskij, n. m. str. 298.

ČITANKE IN SLOVNICE ZA PORABSKE SLOVENCE

Prav razveselila sem se, ko so mi prišle v roke slovenske čitanke in slovnice, namenjene slovenskim učencem v porabskih osnovnih šolah na Madžarskem. Torej so deležni pouka v materinem jeziku tudi ti otroci! Žal pa učne knjige niso niti vsebinsko niti jezikovne niti metodično sestavljene tako skrbno, kakor bi želeli. Saj bi za otroke, ki v javnem življenju nimajo prav nobenega stika s slovenskim knjižnim jezikom, morali biti učbeniki napravljeni še posebno premišljeno in skrbno. Natančneje bom poročala le o knjigi za 7. in 8. razred.* Obsega 300 strani v dveh delih: prvi je za 7., drugi za 8. razred. Knjiga ni namenjena samo pouku slovenskega jezika in spoznavanju književnosti, ampak jo lahko uporabljajo tudi pri pouku drugih predmetov. Ob berilih naj bi se učenci učili knjižnega slovenskega izražanja, si širili besedni zaklad in se sploh učili slovensko govoriti, brati in pisati. Zato so berila zajeta s področja zgodovine, zemljepisja, prirodopisa in družbenega življenja. Tako so berila za 7. razred razporejena v 5 skupin, za 8. razred pa v 6. Dodan je kratek pregled nekaterih poglavij iz slovenske slovnice in dvojni slovensko-madžarski slovar: enkrat so besede navedene po berilih, drugič abecedno.

Najprej o vsebinski in metodični strani berila.

Prvi del ima berila razvrščena pod naslovi Ljudske pripovedke in pesmi. Zgodovinska in zemljepisna berila, Iz življenja rastlin in živali, Zakladi naše zemlje, Človek in njegovo zdravje.

Na začetku 20 strani seznanja učence z ljudskim pesništvo in pripovedništvom. Izbranih je nekaj slovenskih pripovedk, dve srbski šaljivi zgodbi, ena ruska in ena madžarska, pri dveh izvor ni naveden. Prva je znana pripovedka o Dravi, Savi in Soci;

* Slovenska čitanka in slovnica za VII. — VIII. razred splošnih šol.

Szlovén olvasókönyv és nyelvtan az általános iskolák VII. — VIII. osztálya számára. Budimpešta 1964. Zalozba šolskih knjig. Knjigo je sestavila H. Szép Gabriella, recenzent: Peteršič Vlado.

sledijo šaljiva zgodba o Nasredinu v kopeli, poučna zgodba Da bi bilo, bajka o Kurentu (posneta po naši ljudski), bajeslovna pripovedka o žalik ženah v Triglavskem pogorju (združitev različnih bajk), šaljiva pripovedka o Eru in Turčinu, ruska Sinovi z močnim nrvstvenim jedrom, Tri želje z bajeslovno pravljličnimi prviniami ter nrvstvenim naukom in pravljica O zlatih jabolkih. Sledijo »prilike« (izraz ni dober, saj gre za ljudske pregovore v obliki primer), pregovori in uganke. Berilu je dodana kratka razlaga, kaj in kakšno je ljudsko pripovedništvo in katere njegove zvrsti poznamo.

Obraavnava je pomanjkljiva, definicije netočne, povezave med berili in teoretično razlago ni. Tako so v razlagi med pripovedkami omenjene samo zgodovinske (za primer se navajajo pripovedke o kralju Matjažu), med berili pa ne najdemo nobenega zgleada. Značilnosti pravljice niso navedene izčrpno, primer zanjo v čitanki pa nima vseh značilnosti zvrsti, tako da jih ni mogoče dobro ponazoriti z besedilom. Za »zgodbe« je v čitanki primer iz Butalcev, med berili pa najdemo zgodbi o Nasredinu in Eru. Enako je tudi pri drugih besedilih berila v obeh delih. Kako so oznake površne, enostranske, kaže naslednje: »Pregovori izražajo splošne resnice. Oni so povečini mednarodni in zelo stari. Med kmečkim ljudstvom slišimo največ rekov in pregovorov, v katerih nam napovedujejo vreme. — Ljudskega izvora so tudi uganke. One skrivajo v slikah in prisposodobah osebe, živali in reči. Navadno so zelo kratke. Izražajo dobro nagnjenje ljudstva do šale in sposobnost opazovanja.« (Stran 18.) — Poglavlje zase je jezik.

Ljudsko pesništvo je predstavljeno revno: 4 lirske in 3 epske pesmi. Ob vseh manjka vsaj kakšno navodilo za estetsko, nrvstveno in oblikovno analizo. Isto velja za vsa leposlovna besedila. Tudi jezik je premalo razložen: ni opozoril na narečne oblike ali tujke (npr. *so še ptice z dolgmi repi, bo napravlo, štir kosti, šenkati, merkati* itd.). Kot pri ljudskem pripovedništvu je tudi tukaj literarnoteoretična razlaga pomanjkljiva in netočna. Po njej lirske pesmi izražajo samo »vesela in žalostna čustva«; »mnoge izmed njih se pojejo« (stran 25), (a so le redke ljudske pesmi, ki se ne pojejo!). Navedene so le otroške pesmi, pesmi z ljudskimi šegami in navadami, ljubezenske pesmi, plesne (te pri nas sploh niso izrazite), sploh pa niso omenjene kmečke, stanovske, vojaške, šaljive, partizanske itd. Tudi pripovedne pesmi bi morale biti bolje zastopane; sedaj so omenjene samo pesmi »bajčne« vsebine; in če je že omenjena in razložena pravljlična živalska pesem, naj bi bila tudi ponazorjena s primerom.

Slede zgodovinska in zemljepisna berila (strani 25—60). Zgodovinska berila obsegajo čas antike, srednjega veka, 17. in začetka 19. stoletja ter oktobrske revolucije. Samo štiri berila so odlomki iz znanih del: Sketova Miklova Zala, Veselinovičev Hajduk Stanko, Jurčičevi Spominki starega Slovenca in A. N. Tolstoja Kruh; druga so brez navedbe avtorja, in prav ta so vsebinsko in jezikovno slaba. Ne vem, zakaj se sestavljavka berila ni odločila za odlomke iz dobrih zgodovinskih romanov, antičnih pripovedk itd., ki jih v lepem slovenskem prevodu ne manjka. Med berila so uvrščene še tri pesmi: Aškerčev Brodnik, Gregorčičeva Dražba, Kosovelova Ko pridem zvečer, a so vsebinsko premalo povezane z drugimi zgodovinskimi berili.

Zemljepisni del se pričinja z Župančičevo pesmijo Mornar, nato je sedem beril povzetih po naših znanih poljudnoznanstvenih piscih: A. Polencu, M. Bohincu, P. Oblaku in drugih. Sestavki Sahara, Indija na pragu razvoja, Ameriški kanjoni in Vir bogastva v Avstraliji so odlomki iz knjige »Po tujih celinah« (Mladinska knjiga 1962), večkrat samo iztrgani stavki ali povzetki. To škoduje živahnemu, zanimivemu in neposrednemu pripovedovanju in doživljanju. Tako prirejeni sestavki so suhoparni, pusto šolski in nezanimivi; tudi pomanjkljivi, saj je marsikje izpuščeno bistveno. S krčenjem in izpuščanjem so besedila izgubila slikovitost, nazornost in barvitost. Marsikaj je zato tudi nepovezano in nelogično (npr. sestavek A. Kambiča Ameriški kanjoni, Po tujih celinah, stran 204—205, v čitanki stran 59, ali sestavek F. Planine, Vir bogastva v Avstraliji, Po tujih celinah stran 273, v čitanki stran 60).

Med berili pod naslovom Iz življenja rastlin in živali sta dve pesmi (Golarjeva Setev in Gradnikova Pred košnjo) vsebinsko povezani s proznimi besedili, prav tako tudi Živali v pregovorih in Cimpermanovi aforizmi. Besedila so izbrana slabo: nekatera so za to stopnjo prelahka in preveč preprosta (npr. O plodih in semenih, Življenje rastlin na travniku), druga so pisana nezanimivo ali pa je v njih mnogo besedečenja. Sestavke Krma, O rabi strojev v govedoreji, Gospodarji zadrage kazi še slab jezik. Domače živali v domovini in tujini, povzete po Erjavcu, so res pisane v lepem jeziku, vendar vsebinsko za to stopnjo šole ne ustrezajo. Za veliko besedil je spet škoda, da kot iztrgani odlomki niso zaokrožene enote.

V skupini sestavkov Zakladi naše zemlje sta od 13 avtorjev navedena le dva. Besedila obravnavajo vrtnice, obdelovanje zemlje, gnojenje in šoto, pridobivanje soli, izdelovanje stekla in lončene posode, nafto, zemeljski plin, premog, železo, aluminij, zlato in diamante. Vsa so opisi, zelo splošni, površni, preenostavni; kemiki, naravoslovci in zemljepisci bi gotovo imeli k njim tehtne stvarne pripombe. Dobra sta sestavka Kuvait — dežela črnega zlata in V deželi zlata in diamantov, vzeta iz knjige Po tujih celinah.

Oddelek Človek in njegovo zdravje ima le pet beril. Prva tri zelo površno opisujejo človeško okostje, prvo pomoč pri zlomu kosti, mišičevje, četrto je parabola Menenija Agripe Človeški udje se upro (avtor in prevajalec — A. M. Slomšek — sta zamolčana), zadnje pa govori o izletu. Vendar takšnega opisa v nalogah otrok ne želimo in ga v šolah tudi ne gojimo. Prvi del knjige se končuje s pesmico Na planincih, opremljeno z notami. Razen v 4. berilu je jezik v tem delu čitanke izredno slab.

Drugi del čitanke se pričena z leposlovnimi besedili iz slovenske in madžarske književnosti. Na 27 straneh je 17 besedil, od teh 10 pesmi. Zastopani so Gruden, Prešeren, Murn, Kette, Zupančič, Kosovel, Kajuh in Petöfi v Gradnikovem prevodu. Slovensko prozo zastopajo Cankar, Finžgar, Bevk, Prežih, madžarsko pa prevod Molnárja (dva odlomka) in Zsigmonda Móricza. Izbor je v glavnem dober, zlasti proze: Cankarja predstavljata črtici Greh in O, domovina, ti si kakor zdravje, Finžgarja Pri izkušnji (odlomek), Bevka črtica Poslednje hruške in Prežiha odlomek iz Samorastnikov. Vsa berila so premišljena in dobro izbrana. Isto velja za izbor pesmi, le Prešerna bi bilo treba predstaviti še s kakšno pesmijo; sedaj sta ponatisnjena le O Vrba in Pod oknom. Slabo je predstavljen Kette s pesmijo Sultan in kužek.

V obeh delih čitanke spoznavajo učenci 13 slovenskih avtorjev in enega ruskega (L. N. Tolstoja) tudi iz kratke biografije, oznake in navedbe nekaterih njihovih del. Vse to pa je pomanjkljivo in površno, mestoma frazersko, pa še v slabem jeziku. Naj pozorim.

Prešeren je bil »zelo nadarjen«, z lahkoto se je učil in mnogo bral. Velike zasluge ima tudi za razvoj slovenskega književnega jezika. On je pravzaprav oblikoval slovenski ljudski jezik v kulturni jezik. Prešernove pesmi pojo največ o ljubezni. Govorijo pa te pesmi tudi o ljubezni do naroda in vsega človeštva. Pesnik je bil naprednega duha in se je v življenju boril proti hinavščini in krivičnosti. To izražajo tudi njegove pesmi. Prešernova pesniška zbirka vsebuje kot najlepše pesmi Sonete nesreče, Sonetni venec.« »Pesnik se je naveličal mestnega življenja in se je razočaral v njem. Z otožnim srcem se spominja preprostega vaškega življenja in svojega brezskrbnega življenja doma. Žal mu je, da ga je želja za znanjem pregnala z doma, kjer bi zraven preproste žene pod varstvom domačega patrona imel mirno življenje.« (Str. 94.)

Simon Gregorčič je »rano mladost preživel v gorskem svetu, kamor si kot zrel človek tolikokrat želi nazaj. Po želji staršev je študiral bogoslovje in postal duhovnik. Kot kaplan je na vasi z veliko vnmemo vzbujal ljudstvo. Pisal je rodoljubne in poučne pesmi. Zanimal se je za življenje in gibanje delavcev in jim v pesmi napovedal zmag.« (Str. 47.) Niso omenjene njegove pretresljive osebno izpovedne ne lirsko-epske pesmi, odpravljen je z že navedenimi frazami. — Pri *Aškercu* se omenjajo le zgodovinske in socialne balade (stran 37), za *Cankarja* je le nekaj splošnih oznak (stran 93). *Zupančiču* je odmerjenih pičlih 8 vrstic, in še med temi je navržen stavek, ob katerega se je treba spotakniti: »Dalj časa je živel v tujini, kjer se je seznanil z delavskim gibanjem« (stran 51). Medlo in nepopolno je predstavljen *Gradnik* v 8 vrsticah (stran 65). V primeri s Cankarjem in Zupančičem je kar obsežno podano življenje *Prežiha* (stran 109), vendar je o njegovem delu zopet le nekaj splošnih besed, brez naslova enega samega dela. Napačna je tudi razlaga, da je njegov psevdonim povzet po domačem hišnem imenu. Kar presplošno in nebitvene so besede o *Bevku* (stran 106).

O vsakem avtorju bi morali biti navedeni kratki, a točni življenjski podatki ter kratka označitev najpomembnejših del. Pogrešam vrsto pomembnih avtorjev, ki v slovenskih čitankah ne smejo manjkati: Jurčič, Levstik, Tavčar, Kersnik, Seliškar, Ingolič, C. Kosmač, Bor in še kdo. Bolje bi bilo dati tem avtorjem več prostora in manj besedilom z drugih področij. Leposlovnemu delu je vsekakor odmerjenega premalo prostora (samo 47 strani, komaj dobra petina, če odštejemo strani, ki zavzemajo prostor za slovar). Motijo me tudi pripombe k posameznim besedilom, navadno le vprašanja za obnavljanje vsebine, medtem ko je pri pesmih (lirskih in epskih) podana (le zakaj?) krat-

ka vsebina. Nobenega navajanja k lastnemu razmišljanju ali spoznavanju vrednot besednih umetnin. Ker so v knjigi berila z najrazličnejših področij, pogrešam sestavke o umetnosti (glasbeni, likovni).

Oddelek beril Po tujih deželah pričinja kitica iz Prešernove Zdravljice in pesem Vide Tauferjeve Na morje! Razen enega so vsi sestavki povzeti po zemljepisni čitanki Po tujih celinah in imajo iste pomanjkljivosti kakor zemljepisni spisi v prvem delu.

Berila v skupini Dela in znanost nekdanj in danes želijo prikazati razvoj človekovega dela in njegovega uma. Nekatera berila presegajo okvir naslova; npr. tista, ki govorijo o pomembnih zgodovinskih dogodkih (o položaju sužnjev in podložnikov v srednjem veku, o odkritju Amerike, Aškerčeva Tlaka). S sestavki, ki govorijo o parnem stroju, radiu in televiziji gotovo ne bi bili zadovoljni strokovnjaki (zaradi površnosti in netočnosti). Tudi obvestila o štirih slovečih madžarskih iznajditeljih so nejasna, pomanjkljiva in površna, napisana v nadvse slabem jeziku.

Revna je skupina beril Naše vasi, naši običaji. Sicer jo poživljajo pesmi Frana Levstika, Vide Jerajeve, Bevka, Stritarja, Šinkovca in tri ljudske, toda osrednje berilo Slovenski ljudski običaji je zelo pomanjkljivo. Govori le o delu ženitovanjskega običaja v Prekmurju. Naslednje berilo nas seznanja s tepežniki in nič več. V ta del čitanke bi se dalo uvrstiti mnogo zanimivega čtiva, ki bi res govorilo o običajih v naših vaseh, o življenju in ljudeh. Berilo Naša vaška skupnost prikazuje delo v zadrugah, a tako splošno, nekonkretno in prazno, da nima nobene cene.

V oddelku Gradimo nov svet sta samo dva sestavka: Grudnova pesem Rodna gruda in Janka Glazerja Nova šola, drugo so slike, ki prikazujejo nove zgradbe, nove gradnje ter novo življenje otrok in mladine v današnji Madžarski.

Knjiga se končuje s poukom o zdravju (na zadnjih petih straneh). Berila o srcu in krvnem obtoku, dihanju, živčevju, prebavnih organih in hrani so napisana predmetno pomanjkljivo, res preenostavno.

Z jezikom v slovenski čitanki slavist ne more biti zadovoljen. Za ponazoritev naj navedem nekaj največjih jezikovnih napak iz beril, kjer avtor ni naveden:

1. Napačni izrazi oz. napačna raba besede: vse vrste gnoja služijo za povečanje proizvodnje (povečujejo proizvodnjo, 75; za kaj vse služi (rabi) parni stroj (148); pridobivanje šote se vrši (šoto pridobivamo) še danes (76); to se vrši (to ponavljajo) toliko časa, da je plavž poln (82); tlačani so... vršili (opravljali) druga podobna dela (138); ... da organizira izdelovanje streliva, kar je Irini v zdanostjo vršil (opravljal, 155); ker se ti bazeni zares lahko izkoristijo za ribnik, jih ne smemo prepustiti slučajno (ker te bazene lahko izkoristimo za ribnike, jih ne smemo zanemariti, 76); za vsak slučaj (primer) sta si napravila na nahrbtnik dežni plašč (sta zataknila za nahrbtnik, 87); paziti moramo, da v takšnih slučajih (primerih, tedaj) ne pojemo in ne govorimo preveč (179); zgodovina mu zamera va (zamerja), da ni šel na Kosovo (29); bajčne (bajeslovne) vsebine (25); pripoveduj po lastnem opažanju (opazovanju, 64); da bi s tem sprečili (preprečili) izhlapevanje vode (74); od posod izdelujejo... pekve (pekače)... lonce ali piskre (samo lonce, 79); zato pridelujejo (pridobivajo) iz premoga koks (80); ukaljeno (kaljeno) jeklo je najtrša kovina (82); ladje izgledajo (so videti) kot plavajoče hiše (148); sta vodila težke (hude) borbe s človeško nerazumljivostjo (nerazumevanjem, 156); srce se nahaja v prsni (je, leži, 179); žilice se nahajajo (se razpredajo) po notranjem delu (180); le tako se smemo približiti (približati) ponesrečencu ter ga umakniti (odtegniti) iz bližine (od) elektrovoda (182); sirova (surova) rastlinska hrana (181); mnogokrat primanjkuje od govarja j oč e (ustrezno) pomagalo (181), itd.

2. Napačne zveze s predlogi oziroma napačni predlogi: bi bila pripravljena skočiti stolpa (s stolpa, 45); dvocevka je bila polnjena zrnjem (z zrnjem, 115); zato se kosti starejših ljudi hitreje zlomijo kakor od mladih (kakor kosti mladih, 85); radio je tudi pilotu na pomoč pri letu (radio pomaga, je v pomoč, 52); izmed (od) družinskih običajev so se ohranili (158); silimo srce na večje delo (k večjemu delu, 179); varujte jedi od muh in prahu (varujte jéstvine pred muhami... 180); vsled (zaradi) strahu (181); več ljudi mora stati na suho desko, na suhe veje, krpe ali drugo snov (več ljudi mora stati na suhi deski... 182), itd.

3. Skladnja v stavku: ker je (sta) Zemlja in podnebje... izredno primerna (68); zemeljski plin je dobra kurjava... čisto (čist) je in je malo dela z njim (80);... je pritrjena mreža. Hišni gospodar hodi vanj (vanjo) počivat (130); industrija in trgovina se

je začela (sta se začeli) razvijati (148); električni tok je življenjsko nevarna (nevaren, 181), itd.

4. Nepravilno menjavanje časov: Tem gospodom se je zdela hudobija tako velika, da obsodijo (so obsodili) Kurenta na vislice. Rabelj je čakal... (7); že kot otroka ga zanimajo (so ga zanimali) naravni pojavi. Ni bil samo dober opazovalec... (154). Eden se je bal, da mu bo strela udarila..., drugi je menil, da se mu pokvari (se mu bo pokvaril) lep pogled (165)... se je prikazala brezovka ter oplazila tiste, ki so (so bili) blizu vrat (159). S krinko so zakrivali ljudje obraz zato, da predstavljajo (so predstavljali) razne duhove ali da se skrivajo (so se skrivali, 161), ipd.

5. Nepotrebna raba osebnih zaimkov: Pregovori in reki izražajo splošne resnice. Oni so povečini... (Povečini so, 18), Ljudskega izvora so tudi uganke. One skrivajo v slikah... (V slikah skrivajo, 18). Iriny je dotedanje uspehe razvil dalje. Njegove vžigalice se niso vnele z eksplozijo... On je bil tudi prvi... (Bil je tudi prvi, 155), itd.

6. Primerov za slabo in nepopolno izražanje je mnogo: Mak, ki so ga imeli (pridelali) na oral 150 kg (69). Bala se je malo dela. (Ali se je malo bala ali se je bala, da bo dela malo? (Str. 182.) Lenuhi se postavijo zadaj, da je izognejo. (Čemu? Verjetno izpraševanju 160.) na ta glas (verjetno: po tem dogodku) se je Spartaku pridružilo še več ljudi (27). Tako se bazeni lahko oblikujejo že med delom in z enim stroškom v ta namen (Tako lahko z enim samim izdatkom oblikujejo bazene že med delom, 76). Namesto okenskih šip so na primer uporabljali pergament, zaradi česar (zato) so bila stanovanja mračna in skozi zaprta okna človek ničesar ni videl od zunanjega sveta (ni videl prav nič zunanjega sveta, 77). Toda v stari dobi niso znali narediti (izdelovati) veliko železa (81). Kadar se mišice raztegnejo ali krčijo, napravijo, da se roka ali noga ali kak drug del telesa gane (Kadar se mišice raztegujejo ali krčijo, se roka ali noga ali kak drug del telesa premakne, 86). Tu se spreminja hrana v soku podobno snov, ki jo tako sprejmejo čreva... (in to sprejmejo, 180). Vsak človek, ki je za to zmožen, je dolžan nuditi prvo pomoč tistim, ki to potrebujejo (Vsakdo je dolžan ponuditi prvo pomoč vsem, ki jo potrebujejo, 180). Pri učencih se večkrat zgodi, da omedlijo (učenci večkrat omedlijo), če kje dolgo stojijo s praznim želodcem (181), itd.

Navedla sem le nekaj napak. Tem se pridružujejo mnoge stilne pomanjkljivosti ter napake v stavi ločil, zlasti vejic in v nedosledni rabi narekovajev.

Citanki je dodana še slovnica na 45 straneh. Obsega le zelo na kratko obdelana nekatera poglavja. Najprej se ob kratkem besedilu ponovijo besedne vrste, več vaj je namenjenih ponovitvi samostalnika in pridevnika. Formulacije v vajah so nerodne (kako naj npr. učenci spregajo stavke 186). Za ponavljanje je priporočljivo strnjeno besedilo, ne stavki, pobrani z raznih koncev (kot je pri pridevniku). Pri pridevniku sploh niso omenjeni vrstni.

Na novo so obdelani zaimki, prislovi, predlogi in glagoli.

Zaimki: Osebnim zaimkom v dvojini se nepravilno dodaja števniki dva: naju dva, naju dvema... Treba bi bilo povedati, da le zvezo enozložnega predloga, ki zahteva tožilnik, pišemo skupaj z naslonko. Pri svojilnih zaimkih bi bilo treba navesti tudi množinske oblike. Sicer so vaje v redu. Kazalni zaimki, posebno raba, so skopo razloženi. V definiciji je treba dodati, da kažejo tudi količino (tolik, toliko, toliko). To velja tudi za vprašalne zaimke. Oziralni zaimki niso dovolj razloženi. Zaimek »ki« uporabljamo v vseh osebah in ne samo s tretjo osebo ednine. Nedoločni zaimki niti naštetih niso vsi, pri sklanjatvi pa se ne ve, kako se sklanjajo posamezni zaimki (oblike za dvojino in množino manjkajo pri »ves«). Pri pregledu zaimkov je podan tudi zgled za besedno analizo; ni brez napak.

Prislovi: Prislovi so razloženi pomanjkljivo. V definiciji se ne omenja prislov količine (pri naštevanju pa je). Pritrdilnice, nikalnice in vprašalnice niso posebne vrste načinovnih prislovov, ampak sodijo med miselne; poudarni prislovi sploh niso omenjeni. Navedba, da delamo načinovne prislove tudi iz pridevnika, je nepotrebna, saj nikjer ni govor o tem, iz česa so se prislovi sploh razvili.

Pri **Predlogih** je napaka v definiciji: izražajo vedno razmerje med predmeti, ne pa različna razmerja v stavku, kakor je tu povedano. Sicer pa so predlogi pregledno razvrščeni po vezavi s skloni. Pri dajalniku manjka »kljub«, pri tožilniku »zoper«, ki se oba pogosto rabita. Vaj je več kot pri prejšnjih besednih vrstah in so dobre.

Pri *glagolu* so obravnavani vid, prehodnost, naklon in neosebne oblike. Primeri za vid so slabi in premalo jasni, saj so glagoli postavljeni v različne čase (streljajo — je ustrelil; zakaj ne: streljajo — ustrelijo) ali so navedeni sploh različni glagoli (govorila je — je rekel; zakaj ne: je govorila — je spregovorila). Definicija za vid je pomanjkljiva: dovršni glagoli ne izražajo samo trenutnega, enkratnega dejanja, temveč tudi začetek ali konec dejanja (stran 203). Nakloni so samo naštet; ni nobenega navodila, kako jih tvorimo (stran 205). Pri časih predpretekli sploh ni omenjen. Poglavlja o glagolu so preskopa in pomanjkljiva.

Od *stavka* je obdelan prosti stavek z vsemi stavčnimi členi. Za povedkovo določilo bi morale biti več primerov. Avtorica uporablja analizo, kakršno imajo madžarske jezikovne vadnice: vprašanja ob besedah, pisanih navpično, oziroma podčrtovanje stavčnih členov z različnimi črtami (stran 216). Zaradi pomanjkljive razlage je v vajah zahtevnost analize navedenih stavkov gotovo prevelika. — Pri zloženem stavku je razložen pojem priredja in podredja. Pri podredju so navedeni najpogostejši vezniki in zaimki, ki vežejo odvisnike z glavnimi stavki; vse je obrazloženo z dobrimi primeri. Pri razlagi, kdaj pišemo ločila in kakšna morajo biti, je dosti premalo natančnosti; na primer: »Na koncu odvisno vprašalnih stavkov stoji pika (včasih klicaj)« (221). Kaj pa, če je glavni stavek vprašalni? Tudi v tem delu knjige je jezik, žal, slab. Na primer: »Take stavke imenujemo odvisni stavek, drugega pa, ki je samostojen, imenujemo glavni stavek« (218).

Poglavje o *ločilih* je obdelano z vajami na treh straneh. Tudi tu je mnogo površnosti, nedoslednosti, posebno pri stavi vejic in drugih ločil v premem govoru. Za vajo v premem govoru bi morale biti strnjeno besedilo, ne pa iztrgani stavki iz najrazličnejših virov (tudi iz naših starejših slovníc).

Gotovo ni mogoče zahtevati, da bi bil pregled slovnice kot dodatek čitanki obširen, da bi navajal podrobnosti, saj sta zanj odmerjena prostor in obseg. Zato pa bi morali biti podatki zgoščeni in razlage tem bolj premišljene, skrbno in natančno oblikovane, predvsem pa ne bi smelo biti nobenih napak — niti vsebinskih niti teoretičnih niti jezikovnih.

Razveseljivo je dejstvo, da se je vendarle nekdo lotil sestavljanja učnih knjig v slovenščini za slovenske učence v Porabju in tako opravil težavno ter pomembno delo. Slovenska čitanka kaže veliko prizadevnost avtorice, da bi bilo berilo pisano, zanimivo in privlačno in uporabno pri pouku vseh predmetov. Vendar se ji to ni povsem posrečilo. Dobro bi bilo, da bi se obrnila na koga v Sloveniji, najbolje na Zavod za šolstvo, po nasvete in pomoč. Ne moremo namreč biti ravnodušni do knjig, ki jih jemljejo v roke naši otroci, čeprav onstran naših meja. Za take je treba biti še bolj skrben.

Mira Medved

RAZPRAVA JOŽETA TOPORIŠIČA O FINŽGARJEVI PROZI

Med obsežnejšimi znanstvenimi deli mlajšega rodu slavistov posega Jože Toporišič z razpravo Pripovedna dela Frana Saleškega Finžgarja¹ v novejšo literarno območje in v obseg zastavljene naloge² v mnogočem odkriva nova spoznanja in vrednotenja, vodilo sintetičnega obravnavanja pa daje razpravi odlike sodobnih znanstvenih teženj. Uvodoma velja ugotoviti, da so slovenistične razprave in študije v knjižni izdaji vse premalo zapažene, morebiti vse tudi ne ovrednotene tako temeljito, kot bi zaslužila znanstvena dela, ki skušajo celovito, večstransko, analitično in sintetično ter idejno razvojno obdelati literarnozgodovinsko problematiko. Recenzije bi morale podati tiste novosti in zaključke, ki naj dobe mesto tudi v vsakdanji praksi. Glede na tehtnost takih razprav in študij za slovenistiko bi bilo torej prav, da bi poleg informativnih člankov in kritik v dnevnem časopisu in periodiki dobili tudi temeljita kritična vrednotenja.

Finžgarjevo obsežno literarno delo ima osredje v pripovedništvu, pa tudi dramatiiki; pesništvo je skoraj nepomembno, esejistika in kritika pa precej na robu Finžgarjevega ustvarjanja. Ker je menil, da je Finžgarjeva dramatika bolj obravnavana kot

¹ Slovenska matica 1964. Opremil J. Bernik.

² Kot disertacijska naloga je imela naslov Nazorska in oblikovna struktura Finžgarjeve proze.

proza, se je Toporišič osredotočil na obsežni pripovedni delež. Posamezna dela so bila po navadi že ob ponatisu predmet kritik — daljših ali krajših — različnih avtorjev, bolj strnjeno podoba Finžgarjevega dela gotovo dajejo tudi povojni Izbrani spisi; Toporišičeva razprava o Finžgarjevem pripovedništvu pa ima drugačna izhodišča pa tudi sintetične zaključke. Avtor zavrača pozitivistično faktografijo, izhodišče mu je umetnina sama. Od analitičnega proučevanja ga vodi pot k sintetičnim zaključkom. V analitičnem delu so obravnavani: tematika, pripovedni položaj, oblikovanje oseb, podajanje toka zavesti, motivacija, pokrajina, zgradba in slog ter nazorska določenost. Poleg že znanih smeri raziskovanj velja poudariti na primer novosti o pripovednem položaju, naslanjane na F. Stanzla, pri slogu pa je avtor samostojno uporabil načela, ki jih v stilistiki zagovarja M. Riffaterre. Od analize vodi Toporišiča pot k sintetičnim spoznanjem, posploševalnih zaključkov avtor ni podal, ker od drugih slovenskih avtorjev ni potrebnih podatkov.

V Finžgarjevem ustvarjanju vidi avtor osem obdobj, med katerimi seveda ni ostrih zarez. Zaželeno pa bi bilo, ko bi bralec dobil širša izhodiščna vodila, ki so avtorja vodila k taki delitvi na obdobja. Pisec razprave je upošteval dosežene kritike in kritična razpravljanja o Finžgarjevem delu, s proučevanjem in lastnimi opažanji in zaključki pa je ovrednotil celoten razvoj Finžgarjevega pripovedništva. Navajeni smo, da o delih določenega obdobja vzemo vse, kar ima pisec o njih povedati, na enem mestu, pri Toporišiču pa se srečujemo s svojevrstno zamisljivo razpravljanja: strnjeno obravnava posamezne umetnostne sestavine, namreč tematiko, pripovedni položaj, portretiranje in podajanje toka zavesti, motivacijo in zgradbo, nazorsko določenost, pokrajino in stil. Vsakemu od tega je avtor posvetil posamezna poglavja, ker je pač hotel ugotoviti, kako se je razvijalo v času. Sintetično poglavje daje povezano podobo spoznanj po obdobjih, tako da poprejšnji analitični del razpravljanja dobi svoj logični zaključek. Toporišiču v razpravi ni do teoretičnih razglabljanj; važno se mu zdi ugotoviti nazorske in oblikovne značilnosti lit. del ter njihovo medsebojno usklajenost; to mu je očitno bistveno, zadostno tudi brez obširnejših literarnoteoretičnih vrednotenj. Seveda bi mnoga vprašanja ob teh ugotovitvah zahtevala podroben pretres.

Toporišičeva sintetična spoznanja dajejo nekako tako podobo Finžgarjeve pripovedne ustvarjalnosti:

V prvem obdobju (1888—1895) je Finžgar sila raznolik, izrazito fabulativen in zelo veliko poroča na zbirni način, pogosto se oglašča moralka, nekoliko pristnejši je pisatelj v kratki prozi iz življenja, ki ga sam najbolj pozna in doživlja; narava se javlja v podrejenem smislu. Slogovno so začetna dela skromna, obremenjena z naplavinami novinarstva in pripovedništva konec XIX. stoletja. Skromna umetniška moč njegovih del je v tem času bolj odraz Finžgarjevih doživljajskih in miselnih ovir kot pa morebitne nenadarnosti.

V drugem obdobju (1896—1899) se pozna večja epska zrelost, pa tudi odstopanje od na pol asketskega, moralnovzgojnega pojmovanja, določen odmik od Lampetovega pojmovanja besedne umetnosti. Finžgarju se pozna vpliv Colomovega pojmovanja umetnosti (kot zaviralni moment): v ospredju je pisateljeva nazorska volja in borbenost, ne pa toliko družbena, socialna, značajska danost oseb. Pripovedni položaj je tudi tu malone iste vrednosti, pri portretiranju pa se je pisatelj vidno izpopolnil.

V tretjem obdobju (1900—1903) je Finžgar pripoved tematično naslonil zgolj na inteligentsko meščanstvo, ljubezenski motiv s hrepenenjem in razočaranjem pa je poglavito gibalno dogajanja. Pri tem je prišel v očitno nasprotje med lastno umetnostno teorijo in prakso: v teh delih namreč ni mogoče najti zmagovite volje in borbenosti, vitalizma, prej nasprotno. Svet erotike se mu odkrije kot elementarna sila v dualističnem območju »zmesi duha in materije«. V načinu pripovedovanja se da opaziti vpliv moderne, stilsko nevtralnemu besedilo pa je skrženo na najmanjšo mero.

Neenotnost četrtega obdobja (1904—1912) v oblikovni in vsebinski plati gre pripisovati Finžgarjevemu pisateljskem prelomu 1903. leta. V štirih daljših tekstih je obravnaval razredno družbeni in narodni problem; pri tem si je najprej osvojil vodilno miselno idejo in jo v pripovedi več ali manj realiziral. Pisatelj vodi programske izvrševanje nalog; biti hoče prerok, učitelj in tolažnik naroda. S svojimi deli želi istočasno zadovoljiti preprosto ljudstvo in izobražena, predmetno opisno ustvarjalno izhodišče pa je tudi teoretično zagovarjal. Slogovni vpliv moderne je opazen tudi tu, pokrajina zaživi včasih impresionistično, mestoma zadobi tudi simbolični prizvok ali pa je preprosto stvarna, brez poetizacije.

Ob spoznanju, da idejno izhodišče zanj ni primerno za ustvarjanje, se je Finžgar v petem obdobju (1913—1920) povrnil k spontanemu ustvarjalnim vzgibom. Oblikoval je kmečko življenje, ki ga je najbolje poznal, z neprisiljenostjo je v svojih najboljših delih odkrival realni svet kmečkih ljudi in njihovo vsakdanjo problematiko. Pripovedni položaj je sedaj zelo dognan, slogovno se je Finžgar bližal govornemu besedi, intenziteta stilemov je največja. Sintetična navajanja bi bila ob tem delu lahko obsežnejša.

V šestem obdobju je Finžgar nadaljeval realizem prejšnjega obdobja z vso njegovo tipiko. Opaziti se da socialna barvitost, ki je lahko premaknjena s kmetov v predmestje. Pisatelj nasprotuje ekspresionizmu, novi pa so esejistični prebliski; zmaga misel, da je še takó težavne položaje v življenju mogoče rešiti, najprvo v sebi; seveda pa je tako zožen optimizem lahko neutemeljen in tudi nevzdržen.

Po pisateljskem premoru, ki ima korenine v drugem delu, se v Finžgarjevem pripovedništvu sedmega obdobja (1935—1944) odraža ustvarjalna kriza; glavni vzrok zanj je Toporišiču nezbranost. Vendar poleg del, ki nimajo trdnih estetskih temeljev, najdemo tudi taka, kjer se je pisatelj izrazil »mladinsko« pristno.

Po drugi svetovni vojni se je Finžgar povračal pripovednemu izražanju, ki vsebinsko temelji v prejšnjih, moških letih, ali pa posega celo v svet otroštva. Ponavadi kaže spravljen odnos do življenja in je mladinsko poučen.

Toporišičeva razprava Pripovedna dela F. S. Finžgarja zahteva pazljivega bralca, zainteresiranega za literarnoteoretična, ne literarnozgodovinska vprašanja. Razprava bi nedvomno zaslužila nadrobnejši pretres.

I. G.

GRADIVO

V OCENO SMO PREJELI

Stanko Majcen, Izbrano delo, 1. knjiga. Uredila in študijo napisala Marja Boršnik. Založba Obzorja Maribor, 1967.

Josip Hamm, Kratka gramatika hrvatskosrpskog književnog jezika za strance. Školska knjiga, Zagreb, 1967.

Boris Pahor, Nekropola. Založba Obzorja Maribor, 1967 — Založništvo tržaškega tiska, Trst.

Andrej Budal, Odmevi z roba. Založba Obzorja Maribor, 1967 — Založništvo tržaškega tiska, Trst.

Jože Javoršek, Spremembe. Roman. Založba Obzorja Maribor, 1967.

Franci Zagoričnik, V risu. Založba Obzorja Maribor, 1967.

Manko Golar, Pozabljeni dan. Pomurska založba, Murska Sobota, 1967.

Problemi 52, maj 1967.

Umjetnost riječi, časopis za nauku o književnosti. God. XI., 1967, broj 1. Hrvatsko filološko društvo, Zagreb.

Hieronymus Megiser, Slovenisch-Deutsch-Lateinisches Wörterbuch. Neugestaltung und Faksimile der ersten Ausgabe aus dem Jahre 1592. Bearbeitet von Annelies Lägroid. Monumenta linguae slavicae VII, Otto Harrassowitz — Wiesbaden 1967. XXII + 388 str.

Janez Gradišnik, Slovenščina za Slovence. Založba Obzorja Maribor, 1967. 563 str.

Dr. Anton Breznik, Življenje besed. Priredil Jakob Šolar. Založba Obzorja Maribor, 1967. 357 str.

Dietrich Gerhardt, Vergangene Gegenwärtigkeiten. Veröffentlichung der Joachim-Jungius-Gesellschaft der Wissenschaften. Göttingen — Vandenhoeck, Ruprecht. 1966. 67 str.

Matevž Hace, Korenine se trgajo. (Povest.) Založba Obzorja Maribor, 1967.

Jože Kerenčič, Domačija. Zbrano delo. Uredil in spremno besedo napisal Ivan Potrč. Založba Obzorja Maribor, 1967. 257 str.

Sovetskoe slavjanovedenie 3/1967. Akademija nauk SSSR.

Vidik 1. Revija mladih za književnost, umjetnost i suvremene probleme. Godina XIV, Split, lipnja 1967. Broj 1.

Problemi 53. Revija za kulturo in družbena vprašanja. Maj 1967.